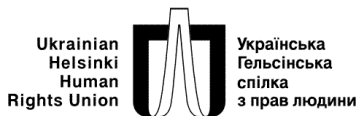

СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

**В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ
З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ОСНОВНИХ СВОБОД**

ЦЕНТР ПРАВОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ «СІМ»

ХАРКІВ
2005

ББК 67.300(4УКР)
С 25

Упорядник
В.М.Яворський

Художник-оформлювач
Б.С.Захаров

Видання цієї книжки здійснено за фінансової підтримки
Міжнародного Фонду «Відродження»

**С25 Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті до-
тримання міжнародних стандартів з прав людини та основних
свобод / За ред. Володимира Яворського/ Українська Гельсінська
спілка з прав людини, МГО Центр правових та політичних дослід-
жень «СІМ». Худож.-оформлювач Б.Захаров. – Харків: Фоліо, 2005 –
92 стор.**

ISBN 966-03-3301-3.

У книжці розміщений аналіз релігійної свободи, здійснений за ре-
зультатом моніторингу правозахисних організацій у 2004 році, та аналіз
основних міжнародних стандартів із забезпечення свободи совісті, релігії
та віросповідання.

ББК 67.300(4УКР)

ISBN 966-03-3301-3

© В.Яворський, упорядкування, 2005
© Центр правових та політичних досліджень
«СІМ», Українська Гельсінська спілка з прав
людини, 2005
© Я.Гордієвич, В.Яворський, переклад пра-
вових документів, коли про це прямо вказано
в тексті, 2005
© Б.Захаров, художнє оформлення, 2004

СВОБОДА СОВІСТІ, РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ (СИТУАЦІЯ СТАНОМ НА 2004 РІК)¹

1. ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА

Українське законодавство є достатньо ліберальним у порівнянні з багатьма країнами Європи, проте адміністративна практика органів державної влади та місцевого самоврядування встановлює багато необґрунтованих перешкод у реалізації права осіб на свободу релігії та віросповідання. При цьому деякі положення законодавства не відповідають положенням Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Під час існування СРСР держава фактично не визнавала права людини на свободу віросповідання та активно переслідувала громадян за вираження своїх релігійних переконань. Тому на початку 90-х років органи влади стикнулися з новою для них проблемою регулювання реалізації цього права. У 1991 році був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». На основі цього нормативного акту здійснювалася державна політика в цій сфері протягом останніх тринадцяти років.

Слід зазначити, що правове регулювання держава зосередила переважно в аспекті колективного віросповідання, що здійснюється через релігійні організації. Проте, практично не врегульованим та без належних правових гарантій залишається сфера приватного релігійного життя окремої особи (свобода совісті) та захист від небажаного втручання в нього. Наприклад, питання одноосібного відправлення релігійних культів у громадському місті взагалі не врегульовано в законодавстві та може викликати низку практичних запитань.

З часу прийняття закону в правовій системі відбулося багато фундаментальних змін: прийнята нова Конституція України, Україна стала учасницею численних міжнародних угод, що пов'язані з реалізацією цього права, зокрема, Європейської конвенції про захист прав людини та основних

¹ Підготовлено Володимиром Яворським, Українська Гельсінська спілка з прав людини.

свобод. Проте законодавство щодо релігійних організацій практично не змінювалося з того часу. Зазначимо, що воно не відповідає міжнародним стандартам у деяких положеннях, а також не відповідає сучасним вимогам розвитку суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням релігійної свободи.

З огляду на негнучке та недосконале законодавство складаються умови, коли право людини на свободу совісті та віросповідання реалізується на основі вже укладених звичаїв адміністративної практики або свавілля посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, не зважаючи на відсутність значних змін у законодавстві, процедура реєстрації релігійних організацій постійно змінюється в сторону ускладнення.

Право на свободу віросповідання гарантується статтею 35 Конституції України (1996), що практично дублює положення статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. Зокрема, нею визначено:

«Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.»

Деякі положення закону про свободу совісті та релігійні організації суперечать Конституції, проте й надалі застосовуються. Наприклад, відповідно до статті 39 Конституції кожен має право мирно збиратися, про що завчасно сповіщаються органи влади. А статтею 21 згаданого закону визначений дозвільний порядок проведення будь-яких масових заходів релігійних організацій, коли такі дії здійснюються виключно з дозволу місцевої влади (органу місцевого самоврядування чи місцевого органу державної влади), що, у свою чергу, перешкоджає проведенню зборів релігійних громад не домінуючої в даній місцевості релігії.

СВОБОДА СОВІСТІ, РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ (СИТУАЦІЯ СТАНОМ НА 2004 РІК)

З боку органів державної влади неодноразово робилися спроби посилити державний контроль цієї сфери та запровадити більше обмежень щодо реалізації цього права. Проте законопроекти, подані до парламенту, зустрічали супротив громадськості та не знаходили підтримки в народних депутатів.

Цікавими є соціологічні дослідження, що були проведені Українським центром економічних і соціальних досліджень імені Олександра Разумкова².

Оцінка стану дотримання права на свободу совісті, *												
% опитаних												
	Серед усіх опитаних			Віруючі			Вагаються між вірою та невір'ям			Невіруючі		
	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення
В Україні існує повна свобода совісті та рівність віросповідань перед законом												
Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється												
Релігійні організації та церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами												

* «Згоден» (сума відповідей «згоден» і «скоріше згоден»); «Не згоден» (сума відповідей «не згоден» і «скоріше не згоден»)

² Громадська думка про релігію і Церкву в Україні // Національна безпека і оборона, № 3, 2004, стор. 39.

1.1. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

Державна політика залишається невизначеною. Численні спроби розробити концепцію державної політики в цій сфері були неуспішними. У лютому минулого року було завершено розробку «Концепції державно-конфесійних відносин в Україні», що було зроблено робочою групою представників конфесій і Центром Разумкова.³ А 19 березня і 24 червня вона була обговорена і схвалена профільним Комітетом Верховної Ради України з питань культури і духовності. У найближчий час планується її розгляд у парламенті.

На жаль, основним недоліком проекту залишається те, що він є проєкційним документом Церкви, часто спрямованим на обмеження прав релігійних меншин. Чого вартує тільки положення, що «держава має право встановлювати адміністративні обмеження здійснення права на свободу совісті та діяльність Церкви, що диктуються... збереженням традиційної релігійної культури суспільства.» Негативним є і ототожнення явно різних понять Церкви та релігійної організації. Викликає запитання й прагнення обмежити діяльність новітніх релігійних рухів з огляду на рівність перед законом незалежно від віросповідання. Можна назвати ще багато концептуальних заперечень, що у тій чи іншій мірі обмежують права людини та основні свободи.

П'ять проєктів нової редакції Закону про релігійні організації, розроблені Державним комітетом у справах релігій, зменшували обсяг існуючих прав і свобод та натикалися на хвилю протестів релігійних організацій. Іншими словами, вони абсолютно не сприймалися суспільством, проте органи влади намагалися й далі нав'язувати непопулярну політику. Доцільність у таких діях викликає великі сумніви.

Діяльність спеціального органу – Державного комітету у справах релігій – є не послідовною та не змістовною. Іноді взагалі важко зрозуміти, чим займається даний орган влади. Наприклад, у відповідь на інформаційний запит Ради українських правозахисних організацій та Центру правових та політичних досліджень «СІМ» про порушення права людини на свободу совісті та релігії, а також можливості співпраці з правозахисниками, Держкомрелігій зазначив, що він «не здійснює державного контролю за додержанням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації», а також додав, що «вирішення цих питань, а також відповідне реагування на факти порушення права на свободу віросповідання чинним законодавством покладене на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції».

³ Проєкт концепції опубліковано в журналі Національна безпека і оборона, № 3 за 2004 рік.

Проте у лютому була збільшена кількість працівників Держкомрелігій, а у квітні 2004 року Міністерство юстиції вже вкотре затвердило стратегічні завдання діяльності Державного комітету України у справах релігій, що зазвичай не виконуються чи є декларативними або такими, результати яких виміряти не можливо.

Зокрема, на Держкомрелігій, що підпорядкований Міністерству юстиції України, покладається координація органів виконавчої влади з реалізації Перспективного плану невідкладних заходів щодо відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, затвердженого Кабміном України в 2002 році.

Серед превентивних заходів, що покладено на Держкомрелігій – *«недопущення впливу зарубіжних релігійних чинників на дестабілізацію міжконфесійних відносин, а також розпалювання сепаратистських настроїв серед національних меншин. Держкомрелігій має сприяти взаємопорозумінню між релігійними організаціями різних віросповідань, а також об'єднанню православних в Україні та створенню єдиної Помісної православної церкви.»*

Зміст подібних превентивних заходів викликає багато питань, бо їх можна розглядати по-різному й тлумачити майже до заборони нетрадиційних релігій. Тому комплекс даних заходів є не зрозумілим. Питання викликає і прагнення держави втрутитися в діяльність Церков, впливаючи на них з метою утворення єдиної Помісної православної церкви. Саме з цією метою, можливо, Держкомрелігій і відмовляє у реєстрації православним Церквам. Така діяльність немає нічого спільного із забезпеченням свободи релігії.

Комітет має сприяти розв'язанню проблемних питань щодо передачі релігійним організаціям культових споруд та іншого церковного майна, що є об'єктами державної та комунальної власності і не використовуються або використовуються не за призначенням. Хоча він не має щодо питань власності жодних владних повноважень, тому його функція є дорадчою в цьому питанні. А слухають його, як показує практика, не часто.

Крім того, Державний комітет у справах релігій визначено відповідальним за надання консультативно-методичної допомоги з питань застосування законодавства про свободу совісті та релігійні організації як релігійним організаціям, так і місцевим органам державної влади. Держкомрелігій має також удосконалювати законодавчу базу в Україні в сфері державно-церковних відносин. Як бачимо на прикладі провалу законопроектів, це завдання йому важко дається.

Задля якомога ширшого висвітлення роботи Комітету, а також всіх питань щодо діяльності в Україні релігійних організацій вирішено створити при Держкомрелігій електронну систему інформаційного забезпечення. Проте, на жаль, невідомо для чого.

Підсумовуючи, можна зазначити наступне.

Звичайно, наявність спеціального органу влади в справах релігій жодним чином не обмежує права людини та основні свободи. Проте видається, що чим ефективніше побудова системи органів влади, що безпосередньо впливають на реалізацію громадянами права на свободу релігії, тим краще забезпечення цього права та й порушень відбувається значно менше.

За сучасних умов ми маємо Державний комітет із відділеннями в областях. Можна впевнено стверджувати, що теперішня побудова органів влади ускладнює проблему та робить процеси некеруваними.

Держкомрелігій виконує в основному консультативно-дорадчі та реєстраційні функції. Виняток становить реєстрація релігійних центрів, управлінь, монастирів, релігійних братств, місій та духовних навчальних закладів, а також право погодження діяльності іноземних священнослужителів в Україні цих організацій.

Аналізуючи конфлікти з приводу належності культових споруд чи виділення земельної ділянки для її побудови, можна зробити висновок, що в більшості випадків Державний комітет та його регіональні представництва не відіграють у них вирішальної ролі, а часто вони відверто займають позицію однієї зі сторін, порушуючи принцип нейтральності держави, визначений Європейським судом з прав людини як гарантія забезпечення релігійної свободи.

Представництва Держкомрелігій на місцях виконують виключно дорадчі функції і їхнє існування є просто незрозумілим. При цьому складається ситуація, коли релігійні громади, реєструються місцевими органами виконавчої влади, що не мають жодного стосунку до Міністерства юстиції та Держкомрелігій, котрих місцева влада також не завжди слухає в цих питаннях. Унаслідок цього реєстрація місцевої громади цілковито залежить від місцевого чиновника, що у свою чергу логічно залежить від місцевої традиційної церкви.

Таким чином, законодавством утворена наперед конфліктуюча система, коли регулюванням питань однієї сфери займаються різні структурні органи влади, і це при наявності розгалуженої системи спеціального органу влади в справах релігій. Така структура не сприяє проведенню єдиної державної політики в цій сфері, сприяє збільшенню порушень прав людини та основних свобод.

Видається, логічними є два шляхи розвитку цієї ситуації, що і були частково відображені у різних законопроектах: збільшення повноважень Держкомрелігій, або, навпаки, закриття його і передача усіх повноважень Міністерству юстиції України.

На нашу думку, обидва варіанти є недопрацьованими. Обидва варіанти мають слабкі та сильні сторони, проте, якщо вони є достатньо допра-

цьованими і детально регламентовані з встановленням гарантій релігійної свободи, то обидва варіанти є по суті рівнозначними.

У першому, Держкомрелігій отримує право проводити перевірки релігійних організацій, проте незрозуміла їхня мета та наслідки, а порядок і методи їх проведення взагалі не визначено. Також залишається незрозумілою роль обласних представництв та органів місцевого самоврядування.

Пропозиція закрити спеціальний орган влади наражається на ситуацію не контролюваності процесів, коли справді керування процесами у цій сфері перейде на місця з усіма можливими місцевими зловживаннями та неможливістю держави впливати на їхній розвиток. Видається, що ця позиція не цілком обґрунтована, оскільки не сприятиме гарантуванню релігійної свободи.

1.2. ПРОЦЕДУРА РЕЄСТРАЦІЇ

Суди часто не визнають порушення права на свободу релігії та віросповідання перепони з боку органів влади в реєстрації релігійних організацій.

В юридичному забезпеченні прав осіб, пов'язаних з їхніми релігійними переконаннями, слід розрізняти дві сторони: право вірити (свобода совісті) та право сповідувати (свобода релігії та віросповідання).

Перше є абсолютним і повинно бути захищеним без будь-яких винятків від небажаного для особи втручання. Друге – повинно, очевидно, містити низку обмежень. При цьому, у другому випадку фундаментальним є доступ людей до організаційної форми першого рівня, за допомогою якої можна сповідувати релігію.

Тому питання утворення релігійних організацій першого рівня є найважливішим і повинно розглядатися у дусі статті 11 Європейської конвенції з захисту прав людини і основних свобод 1950 року (свобода об'єднань та асоціацій), яка захищає існування суспільних організацій від невинного втручання з боку держави (справа Європейського суду з прав людини: *Хасан та Чауш проти Болгарії* (Hasan and Chaush v. Bulgaria)) та, відповідно, статті 36 Конституції України, що гарантує право на свободу об'єднань.

В Україні важливість отримання певного правового статусу збільшується, оскільки тільки таким чином релігійне утворення може утримувати культові будівлі, друкувати та поширювати літературу, запрошувати представників іноземних організацій, організувати публічні акції та отримувати статус неприбутковості, так само як і займатися благодійністю. Усе це практично неможливо в Україні без реєстрації релігійного утворення, без статусу юридичної особи.

Також, відповідно до Європейської конвенції, обмеження державою права осіб сповідувати релігію повинно відповідати класичним критеріям: обмеження повинні бути *чітко* визначені в законодавстві, вони повинні переслідувати одну з легітимних цілей (охорона громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захист прав і свобод інших людей), а також мають бути необхідними в демократичному суспільстві.

Позитивним є добровільність реєстрації релігійної організації та можливість існувати громадам без реєстрації. Проте статус таких незареєстрованих громад, їхні права законом не визначені. Виходячи з логіки позитивізму, який панує в Держкомрелігій та інших органів влади, такі організації взагалі не мають прав, оскільки законом вони не передбачені. Мова йде, наприклад, про право відправлення релігійних культів у громадських місцях, запрошення іноземних священиків, право на альтернативну службу осіб, що належать до таких громад та багато інших.

Релігійні організації за законом реєструють статут (положення), проте подають значно більше документів, і всі вони проходять перевірку відповідно до статті 12 та 15 Закону про релігійні організації. Тобто, фактично здійснюється реєстрація не статуту, а самої організації.

На практиці, документи перевіряються не на відповідність законодавству, а часто оцінюється сама релігія. У справі *Метрополія Церкви Бессарабії та інші проти Молдови* (Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova, 2001) Європейський суд чітко визначив: «...в принципі право на свободу релігій у цілях Конвенції виключає оцінку державою легітимності релігійних переконань». Критикуючи ступінь свободи, яка дозволена органам влади, Європейський суд стверджує, що право на свободу релігії, гарантоване Конвенцією, виключає будь-яке свавілля з боку держави в питаннях визначення, чи є легітимними релігійні переконання чи способи, якими ці переконання виражаються. У відповідності до цього, Суд дійшов висновку, що вимога отримання дозволу на відкриття молитовного дому може бути у відповідності до статті 9 тільки до тієї міри, поки вона дозволяє міністру переконатися в наявності формальних умов (справа *Мануссакіс та інші проти Греції*, п. 47). Це ще більше стосується процедури реєстрації.

Якщо провести аналогію з законами, що визначають отримання статусу юридичної особи, то допустимою може бути лише оцінка по формальним ознакам статутів та інших документів організаційного характеру, але тільки якщо при цьому не відбувається оцінка релігії по змістовним характеристикам. Суд також визначив, що отримання дозволу при умові позитивної рецензії з боку священнослужителів, які належать до іншої церкви є явно недопустимим (справа *Мануссакіс та інші проти Греції*, п. 50-51).

Виникає ще більше додаткових заперечень при оцінці проведення релігієзнавчої експертизи. Опосередковано стає зрозумілим, що експертиза може визнати організацію не релігійною, що є підставою для відмови в реєстрації. Проте незрозуміло, чому для такої відповіді залучаються органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Невже вони є спеціалістами з релігієзнавства? Яка їхня функція? Такі Комісії, зазвичай, починають перевіряти чи є така релігія «хорошою» чи «поганою», а не чи є вона власне релігією. При цьому здійснюється пряме втручання в права осіб із проханням внести зміни до установчих документів та зволікання з реєстрацією. З досвіду добре відомо, що такі Комісії складаються з осіб, що займалися цим питанням за радянських часів або ще гірше, коли вони складаються з осіб певної релігійної приналежності, що можуть бути настроєні скептично чи негативно до нетрадиційних релігій. При цьому зрозуміла необхідність для держави захиститися від релігійних шахраїв із метою захисту прав інших осіб. Проте, здається в українському законодавстві цей баланс інтересів явно порушений.

З огляду на це слід чітко визначити, що такі Комісії утворюються зі спеціалістів-релігієзнавців для проведення релігієзнавчої експертизи з метою відповісти лише на одне запитання: чи є дана організація релігійною. У законі ж взагалі відсутня будь-яка регламентація проведення цієї експертизи, що є неприпустимим.

Процедура реєстрації первинної релігійної організації полягає у подачі реєстраційних документів із заявою, що підписана не менше 10 громадянами України. Така заява має розглядатися протягом місяця, а у виключних випадках протягом трьох місяців. На практиці в середньому така заява розглядається приблизно три місяці, а у випадку необхідності висновку, що для профілактики роблять у більшості випадків, реєстрація затягується до 6 місяців. Це порушення закону є усталеною адміністративною практикою, що не має під собою розумного обґрунтування. На цьому у своєму звіті наголошує і Держдепартамент США.⁴

У законодавстві не визначено чітких підстав відмови у реєстрації релігійних організацій, що замінюється загальним виразом «статут організації суперечить законодавству», що не відповідає Європейській Конвенції з-за нечіткості у визначенні підстав обмеження права людини.

Законодавство не дозволяє реєстрації релігійних організацій, що мають канонічне підпорядкування духовному лідеру (харизматичних організацій), оскільки дозволяється канонічне чи господарське підпорядкування виключно релігійному центру (організація, що об'єднує декілька

⁴ Держдепартамент США про свободу релігії в Україні // Релігійна панорама. № 12, 2004, стор. 48.

релігійних громад), що вже зареєстрований. Таким чином, неможливо утворити релігійні організації, що належать до нових релігій і які ще не мають релігійних центрів. Так само неможливо утворити нові церкви, оскільки під ними розуміються вже ієрархічні структурні об'єднання.

Під час реєстрації державні органи повертають подані документи зі своїми зауваженнями та своїми пропозиціями до статуту, хоча такої процедури взагалі не передбачено законодавством. Зауваження органів влади часто стосуються аспектів сповідання релігії та обмежують права особи.

Є загальна пропозиція перенести акцент регулювання з процесу реєстрації на моніторинг діяльності релігійних організацій. Рідко хто насправді декларуватиме протизаконні дії у статутних документах. А більшість порушень спостерігається у організацій, які мають установчі документи, що відповідають законодавству. Тому моніторинг має значно більшу важливість, ніж попередній контроль, який ґрунтується на вільному розсуді чиновника. Так само така теза обґрунтовується і з огляду на презумпцію невинуватості особи: при відмові у реєстрації особа фактично відповідає за власні наміри, а не дії.

1.3. ПРАВО НА АЛЬТЕРНАТИВНУ СЛУЖБУ

Відповідно до статті 35 Конституції України громадяни мають право на альтернативну службу через свої релігійні переконання. Ця стаття логічно повинна доповнюватися статтею 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.» Тобто, це право має належати й у зв'язку з іншими переконаннями для уникнення дискримінації.

Держава визнає право особи на відмову від проходження військової служби у зв'язку з релігійними переконаннями (альтернативна служба), проте це право належить лише громадянам, які належать до зареєстрованих релігійних організацій, що занесені до спеціального переліку Кабінетом Міністрів України. Такі вимоги не відповідають згаданим положенням Конституції, оскільки в Конституції не встановлено обмежень з приводу належності до релігійної організації. Існування такого закритого переліку релігійних організацій та рівняння права людини зі структурною організацією релігії в країні є безумовним та неприпустимим порушенням конституційних прав громадян, особливо враховуючи факт, що членства в релігійних організаціях не існує.

Відповідно до цих двох статей Конституції України, право відмовитися від військової служби та отримати можливість проходити альтернативну службу повинно належати не тільки за релігійними, але й за іншими переконаннями, наприклад, пацифістськими. Проте українське законодавство, зокрема, закон про альтернативну службу передбачає лише право на її проходження тільки з релігійних переконань, що звужує конституційний обсяг прав громадян. Тому на практиці громадяни не мають права на альтернативну службу через свої політичні переконання, наприклад, пацифізм.

Верховна Рада України у травні прийняла поправки до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» (підписаний президентом 7 червня).

Відповідно до поправок до цього закону, визначено, що підставою для відмови громадянину в направленні на альтернативну службу або звільненні від призову на військові збори є *відсутність підтвердження щодо істинності релігійних переконань*. Це положення не може не дивувати з багатьох міркувань: на яких правах чиновник і держава може оцінювати істинність релігійних переконань, за якими критеріями оцінюється вказана істинність і чи не призведе це до звичайної дискримінації за релігійними переконаннями. Все це приклади майбутніх порушень прав громадян. Також у процедурі реалізації цього права необхідно надати докази свого віросповідання (належності до певної релігійної організації), хоча релігійні організації не можуть мати членства і відповідно документально підтверджувати належність до своєї організації.

Значної проблеми завдає і неточність термінології закону про альтернативну службу, в якому використовується термін «конфесія», належність до якої надає право на альтернативну службу. Проте інше законодавство не дає визначення терміну «конфесія» і взагалі його не використовує, що створює підстави для різного тлумачення і зловживання обмеженням права з боку посадових осіб органів влади. Законопроект щодо визначення терміну «конфесія» нещодавно був відхилений парламентом.

Згідно з згаданими поправками до закону уточнено місця, де особи, що відмовляються від військової служби, можуть проходити альтернативну службу. Зокрема, тепер це державні підприємства, «діяльність яких, у першу чергу, пов'язана з соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним та сільським господарством». Слід зазначити, що у деяких країнах це також можуть бути й неприбуткові недержавні організації, що займаються соціальною чи іншою суспільно-корисною діяльністю (правозахисні, екологічні організації тощо).

Також змінено терміни проходження альтернативної служби:

«Строк альтернативної служби у півтора рази перевищує строк військової служби, встановлений для солдатів і сержантів, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях. Для осіб, які мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки спеціаліста або магістра, строк альтернативної служби у півтора рази перевищує строк військової служби, встановлений для осіб, які мають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень.»

Також слід констатувати, що рівень знань призовників про можливість проходження альтернативної служби є невисоким. При цьому невчасне подання заяви про проходження альтернативної служби є підставою для відмови у її проходженні, що ускладнює ситуацію.

1.4. ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Слід зазначити про значні необґрунтовані обмеження прав іноземців та осіб без громадянства у праві на віросповідання тієї чи іншої релігії, що суперечать Конституції України та міжнародним зобов'язанням України, і є явним пережитком радянської епохи.

Так, вони не можуть бути засновниками релігійних організацій. Право на заснування мають тільки громадяни України. Така норма є ще більше суперечливою стосовно іноземців та осіб без громадянства, що мають постійне місце проживання в Україні, оскільки, фактично, позбавляє їх права сповідувати свою релігію колективно.

Іноземні священнослужителі мають право проповідувати лише в тих релігійних громадах, які їх запросили, і за офіційним погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення) відповідної релігійної організації. Таким чином, якщо іноземець сповідує релігію, організація якої не зареєстрована в Україні, то він фактично позбавляється права колективно сповідувати релігію.

Більше того, відомі факти відмови у погодженні запрошення іноземців для проведення релігійної діяльності в Україні, відмови у продовженні права на проживання в Україні, як з боку органів влади, так і з боку посольств (консульств) при видачі візи за запрошенням релігійної організації.

Дані обмеження прав іноземців та осіб без громадянства не переслідують жодну з цілей обмеження права, визначених статтею 35 Конституції України, оскільки жодним чином не пов'язані з інтересами охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Серед іншого, таке положення обмежує конституційне право на свободу пересування.

У своїй основі воно становить грубе втручання у внутрішні справи релігійної організації. Як відзначається в Принципі 16 (4) Віденського заключного акту (ОБСЄ), релігійна свобода об'єднань включає право створювати місця богослужіння, створювати об'єднання у відповідності до власної ієрархічної структури, обирати, призначати або замінювати персонал у відповідності до своїх вимог і просити про фінансування. Питання територіальної структури і організації також вважається «внутрішніми справами» релігійних організацій. Тому така дозвольна система ставить їх в залежність від місцевого чиновника, що є втручанням у внутрішні справи організації і порушенням основних принципів ОБСЄ.

Також дане положення прямо порушує вимоги статті 9 Конвенції. У справі *Метрополія Церкви Бессарабії та інші проти Молдови* (Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova, 2001) Європейський суд відзначив: «Аналогічно, коли здійснення права на свободу віросповідання або одного з її аспектів, відповідно до внутрішнього права, підпадає під дію системи попереднього узгодження, участь у такій процедурі надання дозволів уже визнаних церковних органів не може не суперечити вимогам частини другої статті 9». Таким чином, коли держава зареєструвала статут релігійної організації, чим визнала її легітимність, вона, відповідно, дозволила й проведення заходів, пов'язаних із сповіданням цієї релігії, в даному випадку – запрошувати представників іноземних релігійних організацій.

1.5. ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НОМЕРІВ

Загалом введення ідентифікаційних номерів навряд чи можна назвати питанням, що серйозно втручається в свободу совісті та релігії. Швидше, це питання зачіпає іншу сферу – сферу приватності та необхідності збереження персональних даних особи.

Тому сама наявність ідентифікаційного номера не є порушенням прав людини. Порушенням може бути наявність єдиного багатоцільового (багатофункціонального) номеру, а також практика використання та зберігання інформації, яка збирається під таким номером.

Проте, з іншої сторони, якщо держава йде назустріч громадянам у створенні можливостей уникнути ідентифікації особи під номером через релігійні переконання, тоді вона повинна забезпечити належність реалізації цієї процедури та унеможливити дискримінацію осіб за ознакою релігії.

Проти введення ідентифікаційних номерів в основному виступає УПЦ МП та прихильні їй організації. Цікаво, що у Росії ця церква не

здійснює жодних дій проти ідентифікаційних номерів. Більше того, такі дії суперечать рішенню священного синоду УПЦ МП, що назвав ці протести «сугубим коштунством», забобоном, адже ніякі механічні дії, номери не можуть відлучити душу людини від Христа, якщо вона цього не захоче. Проте протестанти стверджують, що кодування прізвища суперечить християнській вірі, тим більше, що у цей код закладається багато інформації про саму особу.

Усе почалося з того, що Закон України «Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів», прийнятий наприкінці 1994-го року і введений в дію з початку 1996-го року, передбачав отримання ідентифікаційного номера кожною людиною.

Верховна Рада у 1999 році внесла до цього закону зміни, що дозволили людям відмовлятися від прийняття ідентифікаційного номера. Проте при цьому можна по-різному трактувати дане положення, зокрема, в частині, чи може громадянин відмовитися від вже присвоєного йому ідентифікаційного номера до набуття чинності прийнятих змін. Також невирішеною до сьогодні залишається процедура реалізації цього положення закону. Така невизначеність та суперечливість природно породила конфлікти, що вилилися у проведення великої кількості мітингів, кампаній по збору підписів, написання листів у різні інстанції та здійснення усіх інших можливих акцій протесту. Лише до Омбудсмана з подібними скаргами звернулося приблизно 11 тисяч громадян.

Суди, у свою чергу, виносили часто достатньо суперечливі рішення щодо цього питання. Тому в цій сфері також була невизначеність, хоча переважно суди задовольняли позови громадян про відмову від ідентифікаційного коду. Проте їхні рішення просто не виконувалися, оскільки не було порядку використання прізвища замість коду: право вносити позначки у паспорт має тільки МВС, а ідентифікаційні номери видавалися податковою службою, і вони ніяк не могли домовитися між собою.

Лише 19 жовтня 2004 року ці два відомства розробили та прийняли спільний наказ № 602/1226 «Про затвердження Порядку внесення відмітки до паспорта громадянина України щодо ідентифікаційного номера фізичної особи – платника податків та інших обов’язкових платежів». Цим наказом покладено край суперечці: особа може відмовитися від вже отриманого номера, а обліковувати громадян стали за серією та номером паспорта. Відповідно до положення громадянин подає заяву до податкової інспекції, а пізніше до МВС, що і вносить відповідний запис у паспорт.

Цю проблему попередньо протягом року пробували вирішити у парламенті.

У Верховній Раді України було зареєстровано чотири законопроекти про внесення змін до Закону України «Про внесення змін до Закону Украї-

ни Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів», в яких було закладено взаємовиключні позиції з питання про відмову громадян від податкового ідентифікаційного номера за мотивами релігійних переконань.

Перший – проект № 3711 був зареєстрований ще в липні 2003 року, авторами якого є народні депутати Б.Безпалій та В.Бондаренко. Проектом передбачено право громадянина відмовитися від присвоєння ідентифікаційного номера через свої релігійні та інші переконання. Ним також дозволяється відмовлятися від вже присвоєних ідентифікаційних номерів і частково усуваються процедурні перепони по втіленню цієї норми, зокрема, щодо внесення відповідного запису до паспорту громадянина.

Таким чином, вважають автори законопроекту, на сьогодні існує необхідність усунути явну непослідовність і суперечливість чинної редакції Закону «Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів» і дозволити відмовитись від ідентифікаційного номера тим людям, які в силу своїх релігійних чи інших переконань не погоджувались мати такий номер, але як законотрухляні громадяни вимушені були його отримати. Варто також взяти до уваги, що погляди та переконання людей мають властивість змінюватись, і ті люди, які свого часу не заперечували проти отримання власного ідентифікаційного номера, з часом могли змінити свою позицію.

Другий – проект № 3711-1 був внесений до парламенту в жовтні 2003 року. Авторами законопроекту є народні депутати В.Майстришин, М.Комар та О.Корсаков. Проект скасовує навіть можливість відмови від присвоєння ідентифікаційного номера, не кажучи вже про відмову від раніше отриманого номера.

Цікавою є аргументація авторів проекту. Вони вважають, що прийняти Законом України від 16 липня 1999 року № 1003-XIV зміни суперечать визначенню Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів як єдиного автоматизованого банку даних про всіх платників податків, статтям 24 та 35 Конституції України, де зазначено, що громадяни не можуть мати жодних привілеїв за ознакою релігійних переконань, та статті 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», згідно з якою в офіційних документах ставлення громадян до релігії не вказується.

Крім цього автори зазначають, що вищевказані норми також суперечать Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 року, який набув чинності з 1 січня 2004 року. Відповідно до цього Закону податковий кредит може бути наданий тільки громадянину, який має ідентифікаційний номер.

Третій альтернативний законопроект № 3711-2 від 3 лютого 2004 року був внесений до парламенту народним депутатом В.Атрошенко. Цим проектом взагалі не усувається певна суперечність в законодавстві, що існує на сьогодні, проте долається процедурний бар'єр – вказується хто, якого змісту і яким чином вносить необхідні дані до паспорту. Сьогодні рішення судів практично не виконуються, оскільки державні органи не мають вказівки, що саме слід записувати у паспорті і на якій підставі.

Народні депутати України П. Симоненко К.Самойлик та В.Калінчук 6 квітня 2004 року зареєстрували четвертий законопроект щодо цього питання, що передбачає взагалі докладну зміну закону, хоча і залишаючи можливість відмовитися від ідентифікаційного номера.

Законопроекти були у плані розгляду парламентом на квітень, а потім перенесені на травень. Проте так і не були розглянуті, що і не дивно з огляду на таке різноманіття думок депутатів з цього питання.

1.6. ОГЛЯД ЗАКОНОПРОЕКТІВ ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО ЗАРЕЄСТРОВАНІ У ПАРЛАМЕНТІ

У 2003 році парламент відхилив два проекти нової редакції закону про свободу совісті та релігійні організації. Один – вже п'ятий і практично не змінний – від Держкомрелігій, та другий – від народних депутатів, покликаний швидше ускладнити життя першому.

У 2004 році було зареєстровано народними депутатами низку законопроектів, що передбачають багато нововведень.

Народний депутат України І.Стойко (фракція «Наша Україна», член Комітету з питань свободи слова та інформації) зареєстрував 28 січня 2004 року законопроект «Про свободу віросповідання та діяльність релігійних організацій» (проект № 5041) – саме так він пропонує переназвати закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Загалом можна сказати, що даний проект є цікавим та юридично важеним. Хоча він і містить низку незрозуміlostей та неточностей.

Проект передбачає скасування державного органу – Державного комітету України з питань релігій. Його функції повністю передаються Міністерству юстиції.

Також проектом передбачено створення постійно діючої консультативної Ради при Президенті України, до якої би входили представники релігійних організацій, об'єднань громадян, експерти, юристи тощо. Її діяльність полягатиме в накопиченні даних щодо легалізації релігійних організацій в Україні, подання консультативної допомоги з питань застосування даного Закону, проведення юридичної та релігійної експертизи, надання офіційних висновків за запитами державних органів та релігійних організацій.

Проектом передбачено повне безпечальне повернення всього церковного майна, що перебуває у державній власності, за винятком об'єктів історичної спадщини. Якщо в чинному законі йде мова лише про культові споруди, то зараз – про значно більший обсяг майнових претензій церкви до влади.

А стаття 6 проекту передбачає, що:

«Викладання релігійно-пізнавальних, релігієзнавчих, релігійно-філософських дисциплін, які мають інформативний характер і вивчення яких не супроводжується проведенням релігійних обрядів, може включатися до навчальної програми державних навчальних закладів...»

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники мають виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до людей інших віросповідань та які не сповідують релігію, *а також виховувати державну свідомість.»*

Цікаво автор проекту підійшов до питання рівності, зазначивши, що усі рівні незалежно від ставлення до релігії, *«але Президентом чи прем'єр-міністром може бути виключно християнин, який присягне служити Україні та її народові на Євангелії».*

У проекті введено і таке нове для нас поняття, як нетрадиційні релігійні організації, якими є організації, що відокремилися від конфесій світових релігій, національних і регіональних конфесій, а їхнє віровчення, релігійні обряди й церемонії, організаційна структура не збігаються із якою-небудь із традиційних релігій. Тобто, з цього визначення практично нічого не зрозуміло «хто» власне буде представником нетрадиційної організації.

У загальному можна сказати те, що, не зважаючи на задекларовану мету про забезпечення свободи віросповідання, проект містить вже традиційний перелік положень, які можуть призвести до порушення цього права в контексті статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Основними шляхами обмеження прав людини є обмежувальні визначення, необґрунтовані обмеження в реєстрації, обмеження прав іноземців та осіб без громадянства, встановлення інших обмежень щодо видів діяльності релігійних організацій.

На жаль, в усіх законопроектах спірними для них є не положення щодо забезпечення реалізації свободи віросповідання (помилки всюди однакові), а виключно інституційні інтереси. Зокрема, найбільшими «каменями спотикання» виявляється подальша доля існування Державного комітету з питань релігій, питання про повернення конфіскованого церковного майна (вже не тільки культових споруд), а також декларування християнського спрямування держави з можливістю його викладання в

державних навчальних закладах. Також є певна тенденція до обмеження можливості реєстрації релігійних організацій.

Головне науково-експертне управління у своєму висновку від 14 вересня визначило чимало зауважень до законопроекту і пропонувало парламентарям його відхилити.

Парламент також 21 жовтня відхилив законопроект «Про внесення змін у статтю 92 Земельного кодексу України (щодо права користування земельною ділянкою)» (проект № 5354 та № 5354-1), незважаючи на численні звернення від християнських Церков. Змінами пропонувалося передбачити право релігійних організацій на безстрокове і безкоштовне користування земельною ділянкою, що перебуває у державній чи комунальній власності. Представники Церков зазначали, що часто вони не можуть сплачувати орендну плату, що може призвести до банкрутства цих організацій.

1.7. ІНШІ ПОРУШЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ, РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ

Виділення земельної ділянки для будівництва культових споруд часто супроводжується дискримінаційним ставленням влади, що явно захоплює місцеву традиційну церкву та всіма шляхами перешкоджає іншим релігійним організаціям. Ситуація ускладнюється тим, що надання земельної ділянки є позитивним правом, тобто громада не має права вимагати отримання такої земельної ділянки. Проте при очевидній дискримінації цього процесу за релігійною ознакою її права порушуються. Такою дискримінацією також порушується принцип нейтральності держави, яким визначений нейтралітет держави у міжцерковних стосунках та не наданні переваги будь-якій з церков щодо права на віросповідання.

Українське законодавство практично унеможливує доступ священників усіх релігій до кримінально-виконавчих закладів. Зазвичай, такий доступ мають представники однієї чи двох релігій, що відноситься на розсуд керівництва конкретного виправного закладу. При цьому абсолютно не враховується віросповідання засуджених осіб. Це порушує Мінімальні стандарти ООН поводження з в'язнями, Європейські пенітенціарні правила та інші міжнародні документи.

Також не існує законодавства, що дозволяло би діяльність священників усіх релігій в інших режимних закладах, наприклад, капеланів у портах.

Проблемою залишається відсутність правового регулювання діяльності капеланів у Збройних силах України, що призводить до зловживань та дискримінації за релігійною ознакою.

Слід зазначити, що правоохоронні органи часто уникають вирішувати міжрелігійні конфлікти відповідно до законодавства, або навіть допомагають одній зі сторін «переконати» силою іншу.

2. ОГЛЯД ФАКТІВ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ ТА РЕЛІГІЙ⁵

2.1. РЕЄСТРАЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Відповідно до опитування експертів і населення щодо відомих їм фактів безпідставної відмови у реєстрації статуту були отримані наступні результати⁶:

- 95 % на Сході навіть не чули про таке;
- 89 % у Криму також не чули про таке;
- 42 % опитаних на Заході заявили, що чули про такі випадки.

В Одеській області в с. Чабанка-Гвардійське продовжується конфлікт між УПЦ КП та УПЦ МП, при цьому влада затягувала реєстрацію громади УПЦ КП, що сприяло його продовженню. Про це було повідомлено в червні минулого року.

Парафіяни і священники Українського екзархату ІПЦ на чолі з митрополитом Венедиктом, екзархом України, в своєму листі повідомили, що управління в справах релігій Донецької облдержадміністрації затягує реєстрацію їхньої громади.⁷

Представники Прогресивного іудаїзму в Харкові повідомили, що заяву про реєстрацію влада розглядала протягом року, перш ніж прийняти позитивне рішення.

До голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Геннадія Удовенка 16 травня 2004 року звернувся настоятель Свято-Покровської парафії (м. Малин Житомирської області) отець Василій (В. Демченко) з проханням довести до відома ЗМІ інформацію про те, що за пособництва місцевої державної адміністрації відбуваються спроби насильно перевести громаду згаданої парафії під юрисдикцію іншої єпархії. Свято-Покровська парафія з 1992 року знаходилася під юрисдикцією Житомирської Єпархії Української Православної церкви. В березні 2002 року на спільних зборах громади було прийнято рішення про перехід під юрисдикцію Кримської

⁵ Даний огляд не має на меті перелічити усі факти порушень права на свободу совісті та релігії. Усі факти згадуються з метою показати приклад порушення, його характер та масштабність, а також ефективні механізми захисту порушеного права.

⁶ Стан релігійної свободи і рівня толерантності в регіонах України // Релігійна панорама, № 8-9, 2004 рік, стор.83.

⁷ Релігійна панорама. № 4, 2004 рік, сто. 17.

епархії Російської Істинно-Православної церкви (РПЦЗ). Розпорядженням голови Житомирської ОДА було зареєстровано відповідні зміни в статуті громади.

Через два роки після цього новий голова Житомирської ОДА Сергій Рижук видав розпорядження, яким зміни до статуту громади оголошувалися не чинними, оскільки «були зареєстровані з порушенням чинного законодавства». Рішення суду, яким би були встановлені такі порушення, не було, і зараз громада відстоює свої права в суді.

Водночас почала проявляти активність Малинська районна державна адміністрація, чиновники якої почали всупереч законодавству перевірку наявності існуючих членів парафіяльних зборів. За словами отця Василя, його громаду насильно намагаються перепорядкувати Овруцькій епархії УПЦ МП. Члени громади, які підпали під «перевірку», засвідчують наявність тиску з боку перевіряючих чиновників, зокрема Л.Г. Шклярської, яка всупереч обов'язку бути нейтральною переконувала вірних у тому, що РПЦЗ є розкольницькою церквою. Отець Василій переконаний, що перевірка кількості членів зборів проводиться з метою довести неправомочність рішень громади.

Продовжуються вже другий рік відмови у реєстрації Української автокефальної православної церкви канонічної (також іноді називається УАПЦ Соборна)⁸, зокрема її релігійних громад. При цьому держава відіграє явно гальмуючу роль у розвитку цієї Церкви. Не втручаючись у міжрелігійний дискурс, слід зазначити, що фактично дана Церква має багато релігійних громад, а деякі громади інших православних Церков відкрито вирішили перейти на бік УАПЦ канонічної. Проте органи влади за різноманітними та часто надуманими підставами відмовляють у реєстрації.

Наприклад, у Києві представник органу влади в суді стверджував, що однією з підстав для відмови у реєстрації стали граматичні помилки у статуті, що суперечить закону про мови.

Проте органи влади використовують і більш продумані аргументи, що ґрунтуються на вже згаданих недоліках так званого ліберального законодавства. Релігійна громада подає на реєстрацію статут релігійної громади УАПЦ Соборної, а орган реєстрації стверджує, що такої Церкви в Україні не існує, а точніше не існує жодного зареєстрованого релігійної центру чи релігійної управління, а за законом, держава визнає підпорядкування лише зареєстрованим релігійним центрам чи управлінням⁹ (частина друга статті 8 Закону про релігійні організації). Таким чином, орган влади довільно витлумачуючи законодавство встановлює замкнене

⁸ Докладніше про це в Інтернеті на офіційній сторінці Церкви: <http://www.soborna.org>.

⁹ Ще складніша ситуація при підпорядкуванні релігійної громади фізичній особі, що не є центром. Це є можливим у харизматичних релігійних організаціях, проте держава відмовляється визнавати офіційно такі стосунки.

логічне коло: громада не реєструється, оскільки Церкви такої немає, а Церкви немає, бо немає зареєстрованих громад. І аргумент щодо добровільності реєстрації громад також не діє, бо законодавство не надає право утворювати релігійні центри та управління для незареєстрованих громад, що є прямою дискримінацією таких.

З іншої сторони, реєстрація ще однієї православної Церкви є відступом від тих стратегічних завдань Держкомрелігій по утворенню Єдиної помісної Церкви. За неофіційною інформацією, перебування на посаді нинішнього голови Держкомрелігій на пряму ставиться в залежність до створення ще однієї православної Церкви. Тому є ґрунтовні аргументи стверджувати, що в даному випадку орган влади є явно заангажований і за будь-яку ціну прагне унеможливити реєстрацію нових православних Церков.

2.2. ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ НА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

У лютому минулого року буддійському монаху з Японії, учаснику багатьох ненасильницьких рухів за мир Дзюнсей Терасаві було відмовлено у в'їзді в Україну без повідомлення причин цього. Про це йому повідомили в аеропорту «Бориспіль» (Київ). За неперевіреною інформацією підставою для цього могли стати «списки» російських спецслужб, до яких його було внесено через публічні акції проти війни у Чечні. Наприкінці року йому таки вдалося відвідати Київ.¹⁰

У березні тридцять народних депутатів України звернулися до Державного комітету у справах релігій із закликом не допустити переслідування пастора релігійної організації «Посольство Боже» Сандея Аделаджі. На їхню думку, МВС України незаконно не дає дозволу на його проживання в країні, термін перебування якого закінчився 14 березня.¹¹

Декана костелу о. Володимира Совінського (громадянин Польщі) викликали до ВВІРу і повідомили про якісь проблеми у оформленні документів на право здійснення душпастирської діяльності в Україні. Зокрема, Держкомрелігій більше двох місяців не повідомляв про погодження його діяльності в Україні. Тим часом, пройшов законний термін його перебування в Україні. Численні звернення до органів влади не принесли результату, і йому довелося виїхати до Польщі на вимогу органів влади.

У Дніпропетровську, Харкові та інших містах часто вимагають подвійного погодження релігійної діяльності іноземців, незважаючи на вже існуюче погодження, отримане релігійним центром від Державного комітету у справах релігій.

¹⁰ Буддийский монах приедет в Киев 21 декабря 2004 года // Повідомлення в Інтернеті: <http://maidan.org.ua/static/news/1103501803.html>.

¹¹ Сторінка в Інтернеті Релігійно-інформаційної служби України: <http://www.risu.org.ua>.

У Криму ускладнилася процедура погодження приїзду іноземних громадян, що запрошуються мусульманськими громадами. Всупереч статті 24 закону про релігійні організації їм доводиться кожного разу таке погодження здійснювати в Києві, а не в органі, що зареєстрував статут організації.

Відділ внутрішньої політики м. Севастополя заборонив лекції викладача з Канади, мотивуючи це тим, що не всі зрозуміють та не всі готові до спілкування з іноземцем.

2.3. ВИДІЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ БУДІВНИЦТВА КУЛЬТОВИХ СПОРУД ТА КОНФЛІКТИ ПРО КОРИСТУВАННЯ КУЛЬТОВИМИ СПОРУДАМИ

Представник Державного комітету вказав, що Церквам повернуто вже приблизно 4 тисячі культових споруд, а ще 300 об'єктів не можуть бути повернуті негайно у зв'язку з необхідністю знайти адекватне приміщення для переселення установ, що зараз займають ці споруди. Також багато споруд є культурною цінністю, і тому їхній статус регулює окреме законодавство про охорону культурної спадщини.

Київська міська рада не виділяла земельної ділянки українським лютеранам без пояснення причин цього.¹²

Після семитисячної демонстрації «Посольства Божого» 2 квітня, начальник управління земельних ресурсів Київської міської адміністрації А.Муховиков заявив про те, що влада виділить їм земельну ділянку площею 2,3 Га для будівництва храму на Осокорках у Києві.¹³

Луганська міська рада відмовила УПЦ КП у виділенні земельної ділянки під будівництво храму. Депутати міськради визнали будівництво храмів УПЦ КП на Луганщині «чистої води провокацією», «клинком», який розколює прагнуть вбити в суспільство».¹⁴

У місті Роженьки (Луганська область) на виділеній Церкві «Слово життя» земельній ділянці під храмову забудову явочним порядком з волі депутатів місцевої ради було побудовано спортивний майданчик. Огорожа, що розмежовувала виділену ще у 1993 році землю, була знесена. Міліція при цьому залишалася бездіяльною.¹⁵ Очевидно, на цій ділянці не відбувається необхідне будівництво храму вже понад 10 років, проте це не позбавляє релігійну громаду права на земельну ділянку.

У Донецьку з 24 грудня тривали акції протесту християнської церкви «Слово життя», викликані діями міської влади. Протягом 14 років вони

¹² Релігійна панорама, № 5, 2004 рік, стор. 14.

¹³ Релігійна панорама, № 4, 2004 рік, стор. 23.

¹⁴ Релігійна панорама, № 3, 2004 рік, стор. 12.

¹⁵ Релігійна панорама, № 8-9, 2004 рік, стор. 16.

не можуть отримати земельну ділянку для побудови храму. Тому їм довелося збиратися у орендованих приміщеннях, проте міськрада підвищила орендну плату, а також передала іншій особі орендоване ними раніше та відновлене ними приміщення по вул. Ткаченка 100. Лише 21 січня було досягнуто компромісного рішення про виконання 4 вимог церкви:

1) передати копії документів, підписаних мером, про розгляд питання передачі у власність будинку на сесію міськради в лютому;

2) забрати заяву з суду про припинення мітингу Церкви;

3) включити в комісії з розгляду цього питання представників церкви і попередити про дати проведення засідання комісії і сесії міськради не пізніше ніж за 2 тижні;

4) 26 січня на засіданні виконкому прийняти рішення про зміну методики розрахунку оренди з урахуванням вимог релігійних організацій.

У судовому порядку вирішили спір про культову споруду в Херсонській області. Херсонський апеляційний суд 10 лютого 2004 року визнав претензії Єпархії Московського патріархату на право володіння храмом у селищі Калінінському безпідставними.¹⁶ Цим рішенням було покладено край кількарічному конфлікту між церквами, що супроводжувався бійками, демонстраціями та публікаціями в пресі.

Харківська обласна держадміністрація 29 жовтня 2004 р. прийняла розпорядження №436 про передачу частини приміщення Успенського собору м. Харкова УПЦ (МП) з подальшою (до 1 січня 2006 року) повною передачею приміщення собору цій Церкві. Справа ускладнюється тим, що на це приміщення претендували УАПЦ і УПЦ-КП. У приміщенні собору розміщується Зал органної і камерної музики. Тривалий час повернення собору релігійним громадам відкладалося через вартість перенесення органу. Однак облдержадміністрація повідомила, що знайдено спосіб вирішення цієї проблеми. За неофіційною інформацією така раптова передача собору пов'язана з підтримкою УПЦ (МП) на президентських виборах В. Януковича.¹⁷

У Севастополі вже протягом декількох років не вирішується питання про повернення римо-католицькій громаді Святого Климента будівлі костелу по вулиці Шмідта 1, в якому в теперішній час розташований кінотеатр «Дружба». Це відбувається, не зважаючи на численні звернення

¹⁶ Апеляційний суд вирішив спір щодо майна між двома релігійними організаціями у Херсонській області // сторінка Української гельсінської спілки з прав людини: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1076758783>.

¹⁷ Див. також з приводу цього в Інтернеті: http://www.mignews.com.ua/regions/sobor_0507.html; <http://www.sedmica.orthodoxy.ru/35-08-05-02.php>; <http://www.kh.ua/about/uspens.htm>; <http://sedmica.orthodoxy.ru/106-21-08-03.php>; <http://www.atvc.tv/print.asp?id=55389&rand=2008935809>; <http://news.media-objektiv.com/city/2002/954.shtml>; <http://news.media-objektiv.com/city/2004/18222.shtml>.

віруючих католиків, духовних керівників церков інших конфесій з проханням про передачу костюлу католикам. Севастопольська правозахисна група 10 березня поширила відкритий лист з вимогою до місцевої влади припинити порушення прав католиків у Севастополі та вжити заходів до повернення належної їм культової споруди, застерігаючи від дискримінації за релігійною ознакою.

У Севастополі повернуті храми віруючим, що сповідують православ'я, іслам. Проте віруючим католикам відкрито і постійно відмовляють у відновленні їхніх прав і поверненні костюлу. За дозволом влади міста в костюлі, в його алтарній частині, відкритий та постійно працює платний громадський туалет. У самому приміщенні храму, що переобладнано в кінотеатр, демонструються низькоякісні фільми (еротика та бойовики), встановлені ігрові автомати. Таким чином, храм божий перетворений на будинок розваг.

У тому ж Севастополі існує проблема з виділенням місця для побудови соборної мечеті, хоча спір точиться швидше не з приводу виділення, а з приводу конкретних місць. Владою Севастополя затверджений план розміщення Церков, де мечеті немає місця. Тому місцева влада намагається виділити місце для мечеті подалі від міста або у не зручному місці, а громада мусульман навпаки вимагає найкращі місця для будівлі.

Правозахисники отримали копію Генплану міста Севастополя, «Схему розміщення православних церков», погоджену з головою міської ради міста та благословенну Архієпископом Сімферопольським та Кримським, а також Благочинним Севастопольського округу. Це документальний приклад дискримінаційного підходу влади щодо виділення землі для нових храмів. Це також підтверджує, що місцева влада при виділенні землі будь-якій громаді радиться з представниками УПЦ МП.

У Севастополі також виділено місце для побудови храму греко-католицької громади. Правда, це місце знаходиться на окружній дорозі майже за містом. Проте громада не може і там побудувати щось з-за перепон суднічних підприємців.

Спецпідрозділ «Беркут», за твердженням керівника політико-правового управління Меджлісу кримськотатарського народу Надира Бекірова, примусив мусульманську громаду смт. Нікіта (Крим) звільнити приміщення в минулому мечеті. Це приміщення було побудоване 114 років назад. Формально воно знаходиться в сфері управління Державного комітету природних ресурсів, а нещодавно було передано казенному підприємству «Південекогеоцентр». Проте останні роки воно було порожнім та покинутим. За твердженням Бекірова, приміщення мечеті використовували для тримання курей та виведення змій, а в нічний час там збиралися підозрілі особи, схожі на злочинців. Суд підтримав підприємство і висилив громаду, незважаючи на позицію Комітету у справах релігій, який пропо-

нував внести мечеть до переліку культового майна, що підлягає поверненню громаді. Це ще раз підтвердило безпорадність відділень Держкомрелігій у регіонах при вирішенні майнових питань.¹⁸

У Львові представники УПЦ МП скаржаться, що їм не виділяють земельну ділянку для побудови кафедрального собору і будинку єпархіального управління. Вони звинувачують владу у навмисному затягуванні процесу. Проте влада стверджує, що надає варіанти земель, від яких представники УПЦ МП відмовляються, оскільки ті їм не підходять.

Понад 500 віруючих УПЦ МП пікетували 2 червня Рівненську облдержадміністрацію з вимогою передати їм рівненський Свято-Воскресенський собор та приміщення колишнього єпархіального управління. Представники Церкви зазначили, що відповідно до судових рішень, прийнятих у 1995-1997 роках, приміщення єпархіального управління повинно належати їм. Проте рішення суду до сих пір не виконується, оскільки зараз там розташовані єпархіальна канцелярія і духовна семінарія УПЦ КП. Представники влади закликали до переговорів з УПЦ КП, запропонувавши себе у якості посередника.

Не повертається приміщення синагоги ортодоксальним іудеям в Ужгороді, в якій зараз знаходиться обласна філармонія. При цьому громада не проти сусідства з філармонією і, схоже, готова до компромісного вирішення питання.¹⁹

Парафіяни вінницької римо-католицької парафії Матері Божої Антогельської звернулися до Прем'єр-міністра з проханням повернути парафіяльній громаді приміщення капуцинського монастиря. Раніше вони зверталися до міського голови О.Домбровського, однак не отримали відповіді.²⁰

В Полтаві Жовтневий районний суд задовольнив позов УПЦ КП, визначивши приналежність їй Свято-Миколаївської церкви, після 2-літнього конфлікту з громадою УПЦ МП та экс-керівником громади УПЦ КП, що всупереч бажанню громади перейшов під юрисдикцію УПЦ МП та використовував майно громади в своїх підприємницьких цілях. У рішенні визнане незаконним подальше збереження колишнім настоятелем церкви Сергієм Знаменським печатки, скарбниці і бухгалтерських документів релігійної громади УПЦ КП. Суд зобов'язав його повернути перераховане майно, а також ключі від церкви і заборонив экс-керівнику громади Знаменському надалі представлятися головою парафіяльної громади цієї церкви. Свято-Миколаївська церква з травня 2002 року до рішення суду про її приналежність була незаконно опечатана. У травні 2003 року представники УПЦ МП влаштували бійку з парафіянами УПЦ КП у Полтаві, а у травні 2002 парафіяни УПЦ КП обвинуватили УПЦ МП у захоплен-

¹⁸ Кримские власти ведут антимусульманский джихад // Обком, <http://www.obkom.net.ua>.

¹⁹ Релігійна панорама, № 10, 2004 рік, стор. 28.

²⁰ Релігійна панорама, № 8-9, 2004 рік, стор. 14.

ні Свято-Миколаївської церкви в Полтаві. При цьому правоохоронні органи, прокуратура та управління в справах релігії Полтавської облдержадміністрації не вчинили жодних належних дій для зупинення конфлікту. Зокрема, правоохоронці навіть не порушили кримінальну справу за явне зловживання посадовим становищем в минулому керівником цієї релігійної громади, чим сприяли розвитку конфлікту та порушенню права людей на віросповідання. Найкраще, що придумали вчинити представники влади – це опломбувати культову споруду, тим самим позбавили людей права колективно сповідувати свою релігію та унеможливили користування храмом протягом більше ніж двох років. Це при тому, що конфлікт в основному відбувався не між різними релігійними громадами за храм, а членів громади з її керівником – однією особою. Вважаємо, що у даному випадку органи влади черговий раз знехтували своїм обов'язком вирішувати такі конфлікти у правовій площині.

Духовна Рада християнських конфесій підтримала надіслане 8 листопада Звернення вірних ЄХБ Одеси до Президента України Леоніда Кучми, в якому автори документу прохають допомогти у відновленні справедливості і законних прав одеської церкви Євангельських Християн Баптистів «Воскресіння» на культове приміщення.

Між церквою «Воскресіння» і АТ «Одеса-Турист» 30 червня 2002 року був укладений Договір оренди з правом викупу напівзруйнованого будинку площею 676 кв. м, розташованого за адресою: м. Одеса, Гагаринське плато, 5 з площею території 0,5 га. Через місяць після укладення цього Договору зазначений будинок було наказом гендиректора «Одеса-Турист» № 14 від 30 вересня 2000 року передано ЗАТ «Антарктика-Турист». Церква «Воскресіння» відремонтувала цей будинок і справно платила орендну плату та всі інші платежі і внески згідно з Договором. Коли церква «Воскресіння» виявила намір викупити цей будинок, то АТ «Одеса-Турист» – колишній власник будинку звернувся у Господарський суд Одеської області з позовом про розірвання Договору оренди і виселення церкви «Воскресіння». Господарський суд Одеської області прийняв рішення на користь АТ «Одеса-Турист». Апеляційний Господарський суд Одеської області 5 травня 2003 року скасував це рішення як таке, що не має законної підстави. При повторному зверненні АТ «Одеса-Турист» у Господарський суд Одеської області рішення знову було прийнято на користь церкви «Воскресіння».

2.4. РОЗПАЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧІ

У Сімферополі місцевих скінхедів звинувачують у переслідуванні кримських татар. Про це заявив Меджліс кримськотатарського народу, вимагаючи розпустити організації скінхедів. За їхніми словами, саме во-

ни сплюндрували пам'ятник жертвам депортації в Сімферополі. Правоохоронці ж не лише заперечують наявність у Криму скінхедів, а й не ведуть їхній розшук.²¹

Представники УПЦ МП зробили спробу перервати богослужіння у храмі священномученика Йосифа Петроградського у Дзержинську (Донецька область), який належить Істинно-Православній Церкві (ІПЦ). Московські отці заявили, що тільки УПЦ МП має право на душпастирство у цьому регіоні. Раніше, 18 квітня під час відправи панихіди на одному з цвинтарів міста на священників ІПЦ було вчинено напад з боку духовенства УПЦ МП. На наступний день їм було відключено телефон та світло. За заявою єпархії, місцева влада вимагає зняти з церкви купол та хрест, а представники виконкому вимагають зупинити їхню релігійну діяльність в місті.²²

Діяльність так званих антисектантських організацій породжують хвилі міжконфесійної напруги. У законодавстві не існує будь-яких правових норм щодо визначення поняття «секта» чи «нетрадиційна релігія». Більше того, всі організації є рівними перед законом і жодній не може надаватися перевага. У таких умовах діяльність проти так званих сектантських організацій, які насправді є визнаними і законно діючими в Україні релігійними організаціями, слід кваліфікувати як розпалювання релігійної ворожнечі, що повинно каратися відповідно до законодавства. На жаль, правоохоронні органи не те, що не реагують на протизаконні дії щодо розпалювання міжрелігійної ворожнечі, а й навіть іноді підтримують їх чи беруть участь у їхніх заходах.

Особливо в цій сфері вирізняється публічна діяльність московського «борця з сектами» О.Дворкіна та очолюваного ним Центру допомоги жертвам деструктивних культів «Діалог». Засновниками таких організацій часто бувають представники УПЦ МП, що використовують такі механізми для утвердження власної позиції. Відверта підтримка УПЦ МП антисектантських організацій виявлена і на офіційній сторінці в Інтернеті УПЦ МП в рубриці «Секти». В ній зустрічаються повідомлення про нехристиянські релігії, а часом сектою та розкольниками називаються представники УПЦ КП.²³ Особливим об'єктом діяльності таких організацій є

²¹ Релігійна панорама. № 3, 2004 рік, стор. 24; № 4, 2004 рік, стор. 24-25.

²² Релігійна панорама. № 4, 2004 рік, сто. 17.

²³ Ось приклад такого повідомлення в рубриці «секти та ересі»: «02.04.2004. ЛУГАНСЬК. Подолана чергова провокація розкольників. На останній сесії міськрада обласного центру остаточно відмовила розкольникській громаді «Київського патріархату» у виділенні землі в центрі міста під будівництво кафедрального собору. Заява, написана на ім'я мера Луганська Євгенія Бурлаченка, за допомогою якого малочисельна громада представників УПЦ-КП (ледве нараховує два-три десятка прихожан) активно добивалася виділення землі, обурила православну громадськість. Оскільки на Луганщині реально діють лише дві малочисельні розкольникські громади, які взагалі не мають ніякого впливу на розвиток релігійного життя

харизматичні християнські церкви. Вони проводять конференції та семінари, поширюють друковані та електронні матеріали, в яких відверто наставляють людей на ті чи інші офіційно визнані в Україні релігійні організації, після чого відбуваються конфлікти та сутички на релігійному ґрунті, незаконно зупиняються богослужіння та здійснюється моральний та фізичний тиск на представників релігійних організацій, що на думку Центру «Діалог» є сектами.

Зокрема, після «просвіти» Центру «Діалог» міжрелігійні конфлікти виникли 13-14 травня у Донецьку та Горлівці.²⁴

Вважаємо, що влада повинна належно реагувати на прояви відвертого розпалювання міжрелігійної ворожнечі та розпалювання конфліктів.

2.5. ІНШІ ПОРУШЕННЯ

У Дніпропетровську продовжує діяти Положення про проведення масових заходів у м. Дніпропетровську, що затверджене рішенням виконавчого комітету Дніпропетровської міської ради від 21 серпня 2004 року № 2207. Незаконність цього акту обумовлюється декілька чинниками, про які можна докладніше прочитати в розділі щодо свободи мирних зібрань. Проте цікавим є те, що даним положенням встановлено особливий порядок проведення мирних зібрань релігійними організаціями, що суперечить закону про свободу совісті та релігійні організації, а також встановлює дискримінацію за ознакою релігії. Пункт 16 Положення зазначає, що:

«Релігійні заходи за межами передбачених Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» місць та будівель проводяться кожного разу з дозволу виконкому міської ради після розгляду мети та програми проведення заходу управлінням внутрішньої політики міської ради».

Правозахисники надіслали скаргу до міської прокуратури Дніпропетровська про суперечність даного положення нормам Конституції та законів України, проте вона залишилася без реакції.

Представники УАПЦ вказували на створення для них перешкод у задоволенні релігійних потреб військовослужбовців, а також звертали увагу на факти, коли для здійснення релігійних відправ у місцях позбавлення волі їх примушували отримати дозвіл від священників УПЦ МП.

Зафіксовані випадки порушення трудових прав через релігійні переконання: звільнення з роботи, примус роботи на релігійні свята тощо.

в регіоні, та більш необґрунтованою стала їхня претензія на елітну земельну ділянку. Віруючі Луганщини за декілька днів зібрали декілька тисяч підписів проти такого наміру, які і були взяті до уваги міською владою.» Джерело: <http://www.orthodox.org.ua>

²⁴ Докладніше див. Релігійна панорама, № 5, 2004 рік, стор. 55-56.

На клопотання священника Московського Патріархату с. Мурафа Краснокутського району у січні 2004 року Харківське обласне управління освіти зажадало від директора школи в с. Мурафа звільнити з роботи священника УАПЦ Михайла Миронова, котрий почав викладати в селі англійську мову (о. Михайло Миронов навчався на факультеті іноземних мов). Формальною причиною стало – незакінчена вища освіта викладача. Тепер учні в селі не вивчатимуть англійську мову через небажання чиновників допустити до педагогічної праці священнослужителя УАПЦ. О. Михайло Миронов звернувся за допомогою до комісії Верховної Ради з питань культури Леся Танюка та до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Ніни Карпачової.²⁵

3. УЧАСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ²⁶

Виборча кампанія 2004 року відзначилась масовим використанням релігійних організацій з метою впливу на вибір громадян через їхні релігійні переконання. В основному це можна пояснити тим, що за даними соціологічних досліджень релігійні організації на початок 2004 року мали найвищий кредит довіри у населення. Фактично мало місце сплановане маніпулювання свободою совісті людей. При цьому органи влади не вчинили жодних дій для зупинення цієї практики.

У демократичному суспільстві неприпустимим є використання релігійних переконань для політичної агітації, що безперечно є втручанням у приватне життя громадян та порушенням свободи думки та віросповідання.

Основними учасниками виборчої кампанії стали УПЦ МП, «Посольство Боже», іудейські громади²⁷ та інші організації.

Правозахисні організації²⁸ поширили 19 листопада відкрите звернення²⁹, в якому вказали, що така практика порушує законодавство та свободу совісті й релігії.

²⁵ Див. в Інтернеті: <http://www.uaoc.org.ua/hpe/News/news2004/newsjanuary2004.htm#S12>

²⁶ Ми не наводимо вичерпний перелік фактів. Більше інформації про роль релігійних організацій у виборчому процесі можна знайти у підбірці новин на сторінці Релігійно-інформаційної служби України в Інтернеті:

http://www.risu.org.ua/ukr/news/hot_theme/2004/vybory2004.

²⁷ Див., наприклад, в Інтернеті: <http://maidan.org.ua/static/news/1100806687.html>.

²⁸ Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, Севастопольська правозахисна група, Центр правових та політичних досліджень «СІМ» (м. Львів) та Херсонська обласна організація Комітету Виборців України.

²⁹ Текст звернення доступний на сторінці Української Гельсінської спілки з прав людини в Інтернеті: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1100857761>.

Севастопольська правозахисна група у відкритому зверненні від 15 вересня звернула увагу на те, що штаб В.Януковича у Севастополі координує свої дії з релігійними організаціями, про що відкрито заявив на своєму відкритті.³⁰

Управління справами УПЦ МП виступило з роз'ясненнями щодо пастирської практики в умовах президентської кампанії, в яких допустило перекручення законодавства. Зокрема, у цих роз'ясненнях йшлося про заборону агітації виключно у приміщеннях храмів та під час богослужінь, що звучує загальну заборону, встановлену законодавством. Але практика показала, що не було дотримано навіть цієї вимоги.

Випадки агітації представниками церков були зафіксовані з боку УПЦ МП у Севастополі, Луганську, Кіровограді, Сарнах, Одесі, Сумах, Запоріжжі, Полтаві, Донецьку та багатьох інших містах та селах. Агітація відбувалася, як у самих Церквах після богослужінь, так і в окремих інтерв'ю, виступах чи публічних заявах.

На східній Україні, в тому числі в будівлях церков, активно поширювалися незаконні листівки без вихідних даних на підтримку кандидата у Президенти В.Януковича, що містять явні ознаки розпалювання релігійної ворожнечі та нетерпимості, а також пряму агітацію УПЦ МП за цього кандидата.

УПЦ МП провело низку Хресних походів на підтримку кандидата у Президенти В.Януковича, що є формою прямої агітації і, відповідно, незаконною діяльністю релігійних організацій.

У програмі «Закрита Зона» на «5 каналі» були оприлюднені аудіозаписи, в яких доводиться участь УПЦ МП в агітації за кандидата у Президенти В.Януковича. Зокрема, була оприлюднена розмова, що відбулася вдень після першого туру виборів 6 листопада, між отцем Віталієм Косовським та одним з керівників штабу Януковича Юрієм Левенцем. Вони говорять про оплату агітаційних послуг священників. За їхніми словами, були організовані спеціальні зустрічі зі священниками, на яких роздавали агітаційну літературу та були складені «відомості» оплати їхніх послуг. Після цієї розмови у церквах, які належать УПЦ МП, масово почали роздавати агітаційну літературу за Януковича і проти Ющенка.

Пізніше ЗМІ та Інтернет-видання були переповнені повідомленнями з приводу випадків прямої агітації священників УПЦ МП за одного з кандидатів у Президенти.³¹

³⁰ Сторінка в Інтернеті Української Гельсінкської спілки з прав людини: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1095256225>.

³¹ Див., наприклад, в Інтернеті: <http://maidan.org.ua/static/news/1097944179.html>; <http://obkom.net.ua/articles/2004-11/19.1101.shtml>; <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1095757036>.

Клірик храму Св. Феодосія Чернігівський протоієрей Сергій Іваненко-Коленда 23 листопада виступив з публічною заявою, де оприлюднив факти, що в храмах Чернігівської єпархії УПЦ МП чимало священників через тиск влади та церковного керівництва проводили агітацію за кандидата на посаду Президента В.Януковича. Зокрема, в особі правлячого архієрея, благочинних та дуже багатьох священників грубо порушувалось чинне законодавство шляхом відкритої агітації, для чого використовувались храми, де лунали прямі заклики до голосування виключно за одного кандидата і поширювалися неправдиві відомості про іншого. У храмах також роздавалися листівки, газети агітаційної спрямованості. Такі дані були надані по Троїцькому та Спаському соборах Чернігова, храмах Городні, Березного, Корбюківки, Куликівки та багатьох сіл. Єпископ Чернігівський та Ніжинський УПЦ МП Амвросій (Поликопа) особисто виступив у 17 районних газетах області з агітацією за Януковича. Реакцією на оприлюднення цих фактів стали погрози на адресу протоієрея Сергія, вимоги «розкаятись», спростувати заяву та залишити місто. Після того, як священник відмовився, єпископ Чернігівський Амвросій видав наказ від 3 грудня про заборону його в священослужінні.³²

У свою чергу, УГКЦ оприлюднила спеціальну Інструкцію з приводу того, як повинні діяти священнослужителі у передвиборчий час. Священнослужителі не можуть організовувати політичні віча, проте можуть брати в них участь як громадяни, а їхня присутність має бути розважливою та виправданою. Вони також не можуть вказувати на підтримку конкретної особи, акцентуючи увагу на критичному мисленні, обережності у висловлюваннях і заохоченні до виконання громадянських обов'язків.

Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ заборонив священникам Церкви балотуватися до державних органів влади всіх рівнів. Він дозволив їм балотуватися до органів місцевого самоврядування з дозволу місцевого єпарха, при цьому вони не повинні це робити від імені будь-якої політичної партії.³³

Протягом грудня релігійна організація «Посольство Боже» утворила спеціальну агітаційну сцену на Майдані Незалежності в Києві, звідки лунала агітація з кандидата у президенти В.Ющенко. Співи на кшталт «Ісус – наш Господь!» чередувалися зі скандуванням «Так! Ющенко». Також ними поширювалась спеціальна агітаційна література.

Цікаво повів себе спеціальний орган державної влади з питань релігій. Державний комітет просто усунувся від цієї проблеми³⁴, заявивши, що

³² Доступно на сторінці Української Гельсінської спілки з прав людини: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1103127052>.

³³ Релігійна панорама, № 7, 2004 рік, стор. 15.

³⁴ За винятком спільної заяви з головними порушниками законодавства, що невинно зазначили про необхідність внесення змін до законодавства та встановлення відповідальності за релігійну агітацію: <http://www.derzhkomrelig.gov.ua/current.html>.

немає важелів впливу на цю ситуацію.³⁵ І підсумував, що необхідно змінювати закон. Начебто, не існує повноважень щодо припинення організацій, що здійснюють таку діяльність. Але мова йде про те, що Державний комітет навіть не виступив публічно з цієї тематики, не надіслав попереджень до організацій та взагалі не здійснив жодної дії, що тільки додає аргументів до його скасування.

Ми вважаємо неприйнятним примушування людини обирати Президента України під тиском кліру і загрозою відлучення від причастя. Ми вважаємо неприйнятними випадки морального примусу та залякування вірних Церкви з боку низки священників та єпископів, вважаючи це грубим порушенням права на вільний вибір, що є підвалиною виборчого процесу. За такого психологічного тиску людина втрачає свободу вибору, а сам примус немає нічого спільного із засадничою ідеєю проведення вільних виборів.

Така практика порушує не лише закріпленій Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод принцип нейтралітету держави, закріпленій Конституцією України принцип відділення церкви від держави, але й Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації», що передбачає не лише те, що релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, але й не ведуть агітації (стаття 5 цього Закону).

Відповідальність за порушення статті 5 Закону для релігійних організацій встановлена достатньо чітка. У частині 3 статті 16 цього ж закону визначено, що за політичну агітацію релігійними організаціями (порушення вимог статті 5) такі організації можуть бути примусово ліквідовані у судовому порядку. Суд уповноважений розглядати такі справи за заявою органу, що здійснив реєстрацію релігійної організації (Держкомрелігій, місцеві адміністрації), або прокуратури.

Проте у жодного органу влади не виникло бажання зупинити таку практику. Це повністю стосується й органів місцевої влади, що могли у судовому порядку заборонити протизаконні масові акції (походи, мітинги та демонстрації) релігійним організаціям.

4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ СИТУАЦІЇ

1. Привести українське законодавство у відповідність до вимог статті 9 та 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі судової практики Європейського суду з прав людини, зокрема, щодо забезпечення нейтралітету держави, можливості релігій-

³⁵ Доступно на сторінці Української Гельсінської спілки з прав людини: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1102609266>.

ній громаді отримати статус юридичної особи та вільно відправляти релігійні культу.

2. При розробці нової редакції закону про релігійні організації перенести акцент з перевірки організації при реєстрації на моніторинг їхньої діяльності: відповідно скоротити та спростити реєстрацію релігійних організацій, прирівнявши цю процедуру принаймні до реєстрації об'єднань громадян.

3. Усунути дискримінацію при реєстрації статутів релігійних громад та чітко визначити підстави відмови у реєстрації або скасування реєстрації статутів релігійних громад.

4. Державні органи не повинні втручатися у внутрішньоцерковні справи, зокрема, щодо створення єдиної помісної православної церкви.

5. Запровадити дієві механізми запобігання дискримінації за релігійною ознакою, особливо у кримінально-виконавчій системі, соціальній сфері та сфері трудових відносин. Зокрема, слід удосконалити кримінальну відповідальність за розпалювання релігійної ворожнечі.

6. Правоохоронні органи повинні належно реагувати на випадки розпалювання релігійної ворожнечі, особливо з боку домінуючих релігійних організацій, та суб'єктів, що здійснюють боротьбу з організаціями, які є на їхню думку, сектами.

7. З метою усунення дискримінаційної адміністративної практики та конфліктів між церквами прийняти чіткі правові норми щодо підстав, порядку та термінів повернення культового майна церков. Також доцільно розробити детальний план повернення культового майна з визначенням цих процедур в часі щодо кожного об'єкту. У разі неможливості повернення такого майна необхідно передбачити надання певної компенсації, зокрема, на будівлю нових культових споруд.

8. Спростити доступ священників усіх релігій до закладів кримінально-виконавчої системи, Збройних сил України та запровадити доступ капеланів в усі порти України відповідно до міжнародних норм.

9. Місцевим органам влади слід переглянути прийняті ними правові акти, що встановлюють дискримінаційні положення, а також додаткові, непередбачені законом обмеження права на свободу віросповідання при проведенні мирних зібрань, оренди приміщень, виділення земельних ділянок та повернення культових споруд, а також реклами релігійних заходів.

10. Доцільно прийняти законодавство про відповідальність релігійних організацій та їхніх посадових осіб за здійснення політичної агітації, а також з боку органів влади приділяти цьому питанню більшої уваги через здійснення контрольних функцій.

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ДЛЯ АНАЛІЗУ ЗАКОНОДАВСТВА СТОСОВНО РЕЛІГІЇ ЧИ ВІРИ³⁶

(Витяги, із загального тексту виключено лише тексти міжнародних документів, бібліографію та додаток щодо процедури підготовки Керівних принципів)

Підготовлено дорадчою групою експертів ОБСЄ/БДПЛ зі свободи релігії при консультації з Європейською комісією до демократії за допомогою права (Венеціанська комісія)

Прийнято Венеціанською комісією на її 59-й пленарній сесії (Венеція, 18-19 червня 2004 року)

Схвалено Парламентською асамблеєю ОБСЄ на її щорічній сесії (Единбург, 5-9 липня 2004 року)

ВСТУП

Ці Керівні принципи для аналізу законодавства стосовно релігії чи віри були підготовлені членами Дорадчої Групи Експертів зі свободи релігії та віри (група експертів) Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДПЛ) Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) при консультації з Європейською Комісією до демократії за допомогою права (Венеціанська комісія) Ради Європи. Керівні принципи були підготовлені з метою допомогти Групі експертів ОБСЄ та Венеціанській комісії в їхньому аналізі законодавства та проектів законів стосовно свободи релігії чи віри. Керівні принципи вміщують коментарі, що були отримані від членів Групи експертів, а також членів Венеціанської комісії. Керівні принципи були сформовані таким чином, що не охоплюють усі стандарти прав людини стосовно свободи релігії чи віри, проте вони вміщують загальний огляд та коментарі, необхідні для тих, хто здійснює аналіз законодавства.

³⁶ Перекладено з англійської Я.Гордієвичем.

Ці Керівні принципи були прийняті на 59-й сесії Європейської комісії до демократії за допомогою права 18 червня 2004 року та схвалені Парламентською Асамблеєю ОБСЄ на її щорічній сесії в липні 2004 року...

I. ДЖЕРЕЛА СТАНДАРТІВ, ЩО БУЛИ ВИКОРИСТАНІ ГРУПОЮ ЕКСПЕРТІВ ТА ВЕНЕЦІАНСЬКОЮ КОМІСІЄЮ

Джерела права, що наведені нижче є найбільш важливими з тих, якими користувалися Група експертів і Венеціанська комісія при складанні цих Керівних принципів. Серед найбільш важливих джерел є наступні:

A. МІЖНАРОДНІ КОНВЕНЦІЇ, ООН ТА СПЕЦІАЛЬНІ ОРГАНИ ООН

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966)
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966)
- Загальна декларація прав людини (1948)
- Відповідні зобов'язання з інших міжнародних угод
- Декларація щодо заборони усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи віри (1981)
- Загальні коментарі № 22 Комітету ООН з прав людини
- Звіти спеціальних доповідачів ООН
- інші документи ООН та спеціальних органів ООН

B. РАДА ЄВРОПИ

- (Європейська) Конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950)
- інші документи Ради Європи
- Рішення Європейського суду з прав людини

C. ОБСЄ

- зобов'язання та заключні акти ОБСЄ (особливо Віденський заключний акт 1989 року)
- *Свобода релігії та віросповідання: право, що впливає на структурування релігійних громад*
- попередні аналізи Групи експертів
- рекомендації Верховного Комісара ОБСЄ з національних меншин
- інші документи ОБСЄ

D. КРАЩІ ПРИКЛАДИ ПРАКТИКИ КРАЇН

Приклади з окремих країн наводяться з метою показати позитивну практику.

E. ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження відомих вчених також були використані.

**II. СУТТЄВІ МОМЕНТИ, ЯКІ ТИПОВО ВИНИКАЮТЬ
В ЗАКОНОДАВСТВІ**

A. ПИТАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО АНАЛІЗУ

1. *Чи потрібне законодавство.* Важливо пам'ятати, що законодавство може бути необов'язковим з огляду на багато моментів, щодо яких Держава може розглядати необхідність законодавчого регулювання. Інколи спеціальне законодавство, яке регулює релігійні питання, пропонується у відповідь на інцидент, який обурив громадську думку, але цей інцидент, насправді, може бути краще розглянутий за допомогою звичайних засобів адміністративного чи кримінального права. Якщо релігійна група приймала участь у шахрайстві чи нападі, наприклад, не найкраще реагувати за допомогою запровадження нового законодавства про релігію. Тому, важливо розглянути чи загальні закони щодо шахрайства або нападу вирішують проблему без введення нового закону, який би охоплював злочини, вчинені у зв'язку з релігійною діяльністю.

2. *Визначення «релігії».* Законодавство часто включає зрозумілу спробу дати визначення «релігії» чи пов'язаних термінів («секти», «культи», «традиційні релігії» тощо). У міжнародному праві немає загальноприйнятого визначення цих термінів і багато Держав мали проблеми, визначаючи ці терміни. Наводилися аргументи, що такі терміни не можна визначити в правовому сенсі з причини властивої неясності концепції релігії. Спільною помилкою у визначенні є вимога, що повинна бути присутня віра в Бога, щоби щось визначити як релігію. Найбільш очевидним контраргументом буде традиційний Буддизм, який не є теїстичним та Індуїзм, який є політеїстичним. Крім цього, такі терміни як «секта» чи «культ» часто використовуються радше для приниження, ніж для аналітичного підходу. Якщо законодавство включає дефініції, то текст повинен бути уважно розглянутий, щоб забезпечити, що вони не дискриміна-

ційні і що вони не засуджують певні релігії чи основні вірування по відношенню до інших.

3. *Релігія чи віра*. Міжнародні стандарти не говорять про релігію в обмеженому сенсі, а говорять про «релігію чи віру». Аспект «віри» традиційно відноситься до глибоких свідомих вірувань, які основоположні щодо людського існування та світу. Тому, атеїзм та агностицизм, наприклад, у загальному наділяються тим же захистом як і релігійні вірування. Дуже поширено в законодавстві не захищати адекватно (або *взагалі*) прав невіруючих. Через те, що не всім віруванням надається рівний захист, слід розглянути законодавство щодо дискримінації невіруючих.

4. *Релігійний «екстремізм»*. Питання релігійного «екстремізму» та державної безпеки стало значно важливішим протягом декількох останніх років. Не має сумнівів, що певні групи та особи, діючи від імені релігій, приймали участь у політично вмотивованому насильстві. Незважаючи на те, чи їхня мотивація щира та релігійна, чи політична та маніпулятивна, це виклик, на який Держава зрозуміло та відповідно має реагувати. Питання в тому, що Держава може використати «екстремізм» як пояснення не тільки у відповідь групам, які дійсно насильницькі та небезпечні, але вона також може використати риторику «екстремізму» для придушення законних релігійних проявів чи націлитися на групи, чії вірування можуть просто бути відмінними чи незвичайними. Стосовно законодавства, то важливо, щоб закони були зосереджені на небезпечних діяннях чи *насильницьких* вчинках. І не надавали належним чином поліційних функцій Державі для придушення груп, які просто не подобаються або незвичайні.

5. *Взаємопов'язаність норм з прав людини*. Міжнародні стандарти в сфері свободи релігії та віри не постають лише з положень в пактах, договорах та документах, які спеціально розглядають релігію та віру. Вони містяться також в інших положеннях, таких, які стосуються об'єднань, вираження поглядів та прав батьків. Наприклад, рішення Європейського суду з прав людини мають важливі наслідки для релігій, проте не завжди базуються на Статті 9, а й на інших підставах. Важливі приклади містяться в справі Хоффман проти Австрії (1993).

6. *Межі розгляду*. Міжнародні стандарти в загальному і Європейський суд з прав людини конкретно, припускають, що є межі розгляду, які дозволяють Державі, до певної міри, вводити в дію закони та впроваджувати політику, яка може відрізнятись одна від іншої, враховуючи різне історичне та культурне тло. У той час, коли такі межі розгляду повинні поважатись, вони не повинні інтерпретуватись з такою мірою свободи, що дозволить підірвати цінності прав людини. У той час, коли закони різних Держав не повинні бути ідентичними і вони повинні мати певну гнучкість, ця гнучкість тим не менше повинна поважати важливі основоположні права.

В. ОСНОВНІ ЦІННОСТІ, ЯКІ ЛЕЖАТЬ В ОСНОВІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ СВОБОДИ РЕЛІГІЇ ЧИ ВІРИ

У регіоні ОБСЄ сформувався широкий консенсус у контурах права на свободу релігії чи віри, як це визначено у відповідних міжнародних документах з прав людини. Основоположні пункти, які потрібно мати на увазі, розглядаючи законодавство в цій сфері, включають наступні головні питання.

1. *Внутрішня свобода (forum internum)*. Ключовий міжнародний документ підтверджує, що «всі мають право на свободу думки, совісті та релігії». У протилежність до сповідання релігії, право на свободу думки, совісті та релігії в межах *forum internum* є абсолютним та не підлягає жодним обмеженням. Так, наприклад, юридична вимога обов'язкового вказування релігійного вірування є неприпустима. І Загальна Декларація прав людини (ст. 18), і Європейська Конвенція з прав людини (ст. 9) визнають, що захист *forum internum* включає право особи змінювати релігію чи віру. Загальний коментар № 22 (48) Комітету ООН з прав людини щодо статті 18 зазначає, що «свобода «мати чи приймати» релігію чи віру обов'язково надає право обирати релігію чи віру, включаючи, *inter alia*, право змінювати теперішню релігію чи віру особи на іншу чи приймати атеїстичні погляди, а також право особи зберігати релігію чи віру». **У будь-якому випадку право «змінювати» чи «мати чи приймати» релігію або віру лежить у площині абсолютного права внутрішньої свободи в законодавчих положеннях, які накладають обмеження в цій сфері і не відповідають вимогам внутрішньої свободи.**

2. *Зовнішня свобода (forum externum)*. Усі мають свободу наодинці чи спільно з іншими, публічно чи приватно «сповідувати свою релігію чи віру в молитві, церемонії, практиці чи вивченні» (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, стаття 18.1). Як видно з цього формулювання об'єм захищених проявів широкий. Тому, законодавство, яке розглядає тільки молитву чи вузькі прояви сповідання в сенсі ритуальної практики є неадекватним. Також необхідно пам'ятати, що захищається як сповідання вірувань індивідуально, так і сповідання вірувань громадою. Тому сповідання вірувань індивідуально може бути захищеним навіть тоді, коли індивідуальні вірування особи суворіші, ніж вірування спільноти, до якої він чи вона належать. Визнання цього факту проте не означає, що вірування громади як колективу не заслуговують на повагу. Сповідання релігії чи віри, на відміну від внутрішньої свободи, можуть бути обмежені, але тільки за суворо визначених умов, встановлених у відповідних обмежувачих положеннях. Обмеження дозволяються тільки,

якщо вони передбачені згідно цих обмежуючих положень, як це визначено в Розділі II.G нижче.

3. *Рівність та недискримінація.* Держави зобов'язані поважати та забезпечувати всім особам у своїй юрисдикції право на свободу релігії чи віри без будь-яких відмінностей, таких як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія чи віра, політичні чи інші погляди, національність чи інше походження, майновий статус, походження чи інший статус. Законодавство повинно бути переглянуто з метою забезпечити, щоби будь-які відмінності поміж релігіями були виправдані справжніми об'єктивними факторами, а ризик упередженого ставлення був мінімізований чи повністю знищений. Законодавство, яке визнає історичні різниці в ролях, які різні релігії відігравали в історії певної країни, допустиме до тих пір, поки воно не слугуватиме виправданням дискримінації.

4. *Нейтральність та безсторонність.* Як це зазначено в рішенні Європейського суду з прав людини по справі Метрополітанська церква проти Молдови «у виконанні своєї регулюючої функції... в зв'язку з різними релігіями, деномінаціями та віруваннями, Держава має обов'язок бути нейтральною та безсторонньою».³⁷ Серед іншого, це зобов'язання включає в себе обов'язок утримуватись від прийняття сторони в релігійних суперечках. Коли постає релігійний конфлікт, «роллю держави у таких обставинах не є усунення причини напруги шляхом знищення плюралізму: вона повинна забезпечити, щоб конкуруючі групи були толерантними одна до одної».³⁸ У законодавстві, яке регламентує структуру релігійних громад, вимога нейтральності «виключає оцінку Державою легітимності релігійних вірувань чи способів, якими ці вірування виражаються». Відповідно, «державні заходи, які віддають перевагу певному лідеру чи певним органам розділеної релігійної громади, чи які спрямовані на примус громади чи її частини проти її волі перейти під єдине керівництво... становлять порушення свободи релігії». Подібно до цього, «коли реалізація права на свободу релігії чи одного з її аспектів підлягає згідно національному законодавству попередньому погодженню, участь у процедурі по отриманню попереднього погодження визнаної духовної влади не може відповідати вимогам частини другої Статті 9». У загальному, вимога нейтралітету означає, що реєстраційні вимоги, які передбачають розгляд змісту, а не формальних ознак статуту чи договору про заснування релігійної організації є неприпустимими.

5. *Ненасильство.* Ніхто не повинен піддаватися примусу, який вплине на його чи її свободу релігії чи віри. Цей аспект свободи релігії чи віри

³⁷ Справа Метрополітанська церква Бессарабії проти Молдови, § 116 (Європейський суд з прав людини, 2001).

³⁸ Там же, а також цитуємо справу Серіф проти Греції, § 53 (Європейський суд з прав людини, 1999).

захищає від практик, які використовують примус, який іде далі ніж розумне переконання чи то в формі *неналежного переконання* особи змінити релігію чи віру, чи то у формі *неналежного запобігання* зміни релігії чи віри особою. У розрізі історії прийняття цього положення було більше зумовлене пересторогами щодо соціального та правового тиску, який міг запобігти зміні релігії особою, аніж побоюванням місіонерської роботи, але ця норма застосовується до примусу в будь-якому напрямку. Незважаючи на те, що для Держави може бути прийнятним прийняти закон, який забороняє хабарі чи інші екстремальні матеріальні стимули, законодавство повинно передбачати забезпечення, щоб пропоновані заходи захищали людей від незаконного тиску змінити релігію більше, ніж від незаконного тиску Держави на людей *не* змінювати релігію. Принцип ненасильства також поширюється на правові вимоги щодо прийняття присяги, вимог щодо прапору-салюту та інших організованих державою видів діяльності, які примушують особу виражати чи приймати щось суперечне її власним поглядам. Примусові положення законодавства повинні розглядатися з особливою увагою.

6. *Права батьків та опікунів.* Держави зобов'язані поважати свободу батьків та, у відповідних випадках, свободу законних опікунів дітей на забезпечення релігійної та моральної освіти дітей у відповідності з їхніми власними переконаннями за умови забезпечення кожній дитині права на свободу релігії чи віри згідно з розвинутими здатностями дитини. Цей захист передбачений з особливою чіткістю в Статті 5 Декларації ООН від 1981 року «Про ліквідацію усіх форм нетолерантності та дискримінації на основі релігії чи віри» та Статті 14 Конвенції про права дитини. Законодавство повинне бути перевірене, щоб забезпечити відповідний баланс автономії дитини, поваги прав батьків та досягнення найкращих інтересів дитини. Проблематичними в цьому випадку є положення, що неспроможні надати необхідної ваги рішенням зрілих неповнолітніх, чи які втручаються в права батьків, відповідати за виховання своїх дітей. Немає погоджених міжнародних стандартів, які визначають з якого віку діти повинні бути вільними робити свій власний вибір щодо релігії та віри. У тому сенсі в якому закон визначає вік, він повинен порівнюватися до іншого законодавства Держави, яке визначає вік більшості (такий як вік шлюбу, голосування та обов'язкового відвідування школи).

7. *Толерантність та повага.* Принцип 16 (б) Віденського Заключного акту ОБСЄ передбачає, що країни-учасниці будуть «зрощувати клімат взаємної поваги та терпимості між віруючими різних громад і також між віруючими та невіруючими». Законодавство повинне оцінюватися згідно до відповідності з цими вимогами. У загальному, у світі який відданий повазі людської гідності, простої толерантності ледве достатньо;

перевага віддається клімату справжньої поваги. Хоча немає вимоги включити вивчення толерантності в певний статут чи статутні документи, можливо це буде доцільним запропонувати можливість включення таких положень.

8. *Право на об'єднання.* Зобов'язання ОБСЄ мають довгу історію визнання важливості права на здобуття та збереження статусу юридичної особи.³⁹ Оскільки певні релігійні групи принципово не погоджуються з державною реєстрацією, Держава не повинна накладати санкції чи обмеження на релігійні групи, які вирішують не реєструватися. Проте, у сучасних законодавчих рамках більшість релігійних громад віддає перевагу отриманню статусу юридичної особи, для того щоби мати змогу займатися всією діяльністю зручним та результативним чином. З причин типової важливості статусу юридичної особи ряд рішень Європейського суду з прав людини визнали доступ до такого статусу одним з найбільш важливих аспектів права на об'єднання⁴⁰ і що право на об'єднання поширюється на релігійні об'єднання.⁴¹ Неправомірні обмеження права на юридичну особу, відповідно, є порушенням права на об'єднання та свободи релігії чи віри (щодо реєстрації релігійних чи віросповідних об'єднань дивіться Розділ II.F нижче).

9. *Право на ефективний захист.* Сторони, які захищаються в релігійних спорах мають право на ефективний захист. Це засновано на загальній концепції верховенства права і також знайшло спеціальне відображення в ряді міжнародних норм. Це зазначено в різних положеннях, таких, наприклад, як Стаття 2 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, де визначено, що Держави мають загальний обов'язок надавати практичного змісту сукупності норм, виражених у міжнародному праві з прав людини. Більш конкретно такі положення зазначені у статтях 6 (1) та 13 Європейської Конвенції з прав людини, що вимагають доступності засобів ефективного захисту. Європейський суд з прав людини підтримав право релігійної громади набувати статус юридичної особи на основі Статті 9 Європейської Конвенції з прав людини, витлумаченій в «світлі» Статті 6⁴². Особливо важливим у цій ділянці є те, що релігійні

³⁹ Дивіться, наприклад, Принцип 16 (с) Віденського Заключного акту.

⁴⁰ Справи Сідіропулос проти Греції (Європейський суд з прав людини, 1998), Об'єднана комуністична партія Туреччини проти Туреччини (Європейський суд з прав людини, 1998), Горзелік проти Польщі, § 55 (Європейський суд з прав людини, 2001).

⁴¹ Дивіться, наприклад, справи Хасан та Чауш проти Болгарії, § 62 (Європейський суд з прав людини, 2000), Метрополітанська церква Бессарабії проти Молдови, § 118 (Європейський суд з прав людини, 2001).

⁴² Справи Метрополітанська церква Бессарабії проти Молдови, § 118 (Європейський суд з прав людини, 2001), Католицька церква Канеа проти Греції (Європейський суд з прав людини, 1997).

організації повинні отримувати швидкі рішення щодо своїх заяв та мати право на оскарження чи то згідно релігійного законодавства чи згідно відповідних адміністративних положень висловлених в окремих нормативно-правових актах.

С. РЕЛІГІЯ ТА ОСВІТА (ВКЛЮЧАЮЧИ ФІНАНСУВАННЯ)

Початкова та середня освіта є одним з найскладніших питань, які стосуються свободи релігії чи віри. (Вища освіта також дотична до цих питань, хоча це, як правило, менш складні версії питань, що виникають у початковій та середній школах). Закони, що регламентують освіту, повинні бути проаналізовані з метою встановити ці та інші питання, що можуть викликати стурбованість стосовно дотримання міжнародних стандартів та зобов'язань ОБСЄ. Серед найбільш поширених (взаємопов'язаних) питань наступні:

1. *Права батьків пов'язані з освітою їхніх дітей.* Загальновизнано, що батьки мають право визначати релігійну освіту своїх дітей.⁴³

2. *Державне фінансування релігійної освіти (в державних і комунальних школах та релігійних й інших приватних школах).* Практика, стосовно фінансування релігійної освіти в державних та приватних релігійних школах є різноманітною в різних державах. Найбільш очевидним потенційним питанням є те, чи надається фінансування на недискримінаційній основі.

3. *Релігійна, етична чи гуманістична освіта в державних та комунальних школах.* Існують різноманітні види практичного вирішення Державами питання щодо форм релігійної, етичної та інших видів ідеологічної освіти в державних та комунальних школах. Якщо це розглядати у співвідношенні з правами батьків (дивіться розділ II.В.6 вище), то в загальному це виглядає так, що діти не можуть бути примушені отримувати уроки деномінаційної (такої, що відноситься до певної релігії, *примітка перекладача*) чи ідеологічної освіти проти бажання своїх батьків, хоча загальна освіта щодо релігії, вірувань та етики дозволяється. Деякі Держави вимагають від учнів відвідувати релігійні або етичні (вивчення життя) класи, що виглядає допустимим підходом, хоча Держави повинні вважати на релігійні та ідеологічні зауваги батьків щодо власних дітей і повинні серйозно розглянути можливість відмовитися від таких класів, коли освіта може суперечити глибоким релігійним та ідеологічним віруван-

⁴³ Дивіться, наприклад, Загальні коментарі № 22 § 6; статтю другу Протоколу № 2 Європейської Конвенції про захист прав людини; Декларацію 1981 року, стаття 5; Віденський заключний акт 16.7; та Розділ II.В.6 вище.

ням. (Проте Держава може виступати проти екстремістських ідеологічних поглядів, таких як фашизм або антисемітизм.)

4. *Державна авторизація приватних релігійних чи філософських шкіл.* Як це ймовірно витікає з положень Розділу II.B.6 вище, батьки повинні мати змогу надавати освіту своїм дітям у приватних релігійних школах чи в інших школах з ідеологічним нахилом. Звичайно, переважаючою практикою серед країн-учасниць ОБСЄ є дозволяти приватні релігійні та ідеологічні школи, хоча Держава залишає за собою право встановлювати нейтральні критерії навчальних стандартів таких предметів як математика, історія, наука та мови. Допустимо також, що Держава може регулювати сертифікацію вчителів. Труднощі можуть постати тоді, коли Держава почне розрізняти які релігійні та ідеологічні групи мають право працювати в школах, а які ні. Наприклад, деякі Держави можуть передбачати, що релігійні школи можуть відкриватися лише «зареєстрованими релігіями». Хоча можливо уявити випадки коли це буде прийнятною вимогою, щоб релігійні школи відкривалися зареєстрованими релігіями, така вимога стає неприйнятною в той час, коли Державна політика водночас створює дискримінаційні перешкоди для реєстрації певних релігійних груп. Важливо оцінити чи є закони нейтральними та недискримінаційними.

5. *Правила, що стосуються прийому на роботу та звільнення вчителів та інших шкільних працівників через їхню релігію чи віру.* Справи щодо прийому на роботу та звільнення з роботи вчителів та інших шкільних працівників в школах (як державних, так і приватних) коли релігія чи вірування стають тому причиною, можуть бути дуже складними та залежать від фактів конкретного випадку. Релігійні школи, наприклад, можуть вимагати, щоб робітники були членами релігії та можуть бажати звільнити тих, хто залишає релігію чи веде себе так, що керівництво вважає це таким, що суперечить етиці школи. Існує багато Державних практик щодо цього питання і це ділянка права, яка постійно розвивається (дивіться також Розділ III.D та III.H нижче).

6. *Релігійні символи (та одяг) у державних школах.* Є три принципи питання, які можуть виникнути стосовно релігійних символів у державних школах. По-перше, є декілька Державних практик щодо вчителів та іншого шкільного персоналу щодо носіння релігійного одягу протягом навчання. По-друге, є різноманітні державні практики щодо розміщення релігійних символів у класах. По-третє, питання, важливість якого зросла нещодавно – державна заборона школярам носити релігійний одяг – питання яке нещодавно спалахнуло щодо мусульманських платків на голові. Міжнародні документи не висловлюються ясно щодо цих питань, хоча необхідно бути обережним і загальні вказівки щодо толерантності та недискримінації повинні братися до уваги.

Д. АВТОНОМІЯ/САМОВИЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ/ ВІРОСПОВІДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У Держав є багато різних практик стосовно автономії (чи самовизначення) релігійних та віросповідних груп. Ці практики охоплюють спектр від тієї ситуації, коли Держава формально має владу над доктринами заснованих церков до ситуацій, коли Держави дуже неохоче втручаються в будь-яку справу, яка може вважатися релігійними організаціями «внутрішньою» чи «доктринальною». Існує тенденція усунення Держави від доктринальних та теологічних справ, і ця тенденція ймовірно буде продовжуватися. Розумно буде запропонувати, що Держава повинна бути дуже неохочою до втручання в будь-які справи, які стосуються віри, вірування чи внутрішньої організації релігійної групи. Проте, коли інтереси релігійних чи віросповідних груп конфліктують з іншими суспільними інтересами, Держава повинна зайнятися уважним та тонким зауваженням інтересів з сильним захистом автономії за винятком тих справ, коли автономія приведе до ясної та очевидної шкоди. Наприклад, якщо доктрина релігійної групи забороняє особам покидати групу, Держава може втрутитися для того, щоб упередити застосування фізичного примусу для дотримання доктрини. Важливо розглядати автономію як ситуацію, коли аналіз щодо обмежень повинен проводитися уважно (дивись Розділ II. С нижче). Необхідно зазначити, що питання автономії найбільш ймовірно виникають у контексті, коли релігійні чи віросповідні організації займаються такою діяльністю як управління школами чи бізнесом, і коли особи стверджують, що організація їх дискримінує (на ґрунті статі чи участі у релігії). Хоча різне ставлення може дозволятися, слід приділяти увагу конкуруючим цінностям релігійної автономії для інституцій та праву громадян бути вільними від дискримінації на основі релігії, особливо якщо роботодавці отримують державне фінансування чи податкові знижки у своїй діяльності.

Е. ДУХОВЕНСТВО/РЕЛІГІЙНІ ЛІДЕРИ

Держави часто запроваджують закони стосовно членів духовенства. (Термін «духовенство» має широке значення, щоб визначити релігійних лідерів чи провідників у всіх релігіях.) Серед найбільш поширених (та часто взаємопов'язаних) наступні питання:

1. *Державні пільги духовенству.* Багато Держав надають переваги визнаним членам духовенства. Типи переваг, які можуть надаватися: звільнення від військової служби; право вчиняти визнані Державою шлюби;

доступ до пастирського служіння в тюрмах, лікарнях, школах та війську; заробітні плати від Держави; та право не свідчити в суді (наприклад, привілей «таємниці сповіді»). Хоча ці переваги є практикою багатьох Держав, питанням завжди є чи такі переваги надаються нейтральним чином всім релігійним та віросповідним групам. Процедури визначення членів духовенства можуть бути складним питанням, яке включає в себе застосування світських та релігійних законів. Певні релігії мають світських священників, коли багато хто в групі вважається «духовенством», у той час коли інші можуть бути ієрархічними та вимагати теологічного навчання та сертифікації. Закони повинні розглядатися на предмет того, чи присутні там надання переваг чи нахили серед різних груп (дивіться Розділ П.К нижче).

2. *Соціальна безпека та податкові закони стосовно духовенства.* Закони присвячені оподаткуванню та пенсійному забезпеченню можуть виявити специфічні питання пов'язані з духовенством. Хоча фактично не існує жодних міжнародних стандартів з цього питання *per se* необхідно розглянути ці положення на предмет рівності, недискримінації та автономії.

3. *Обмеження та неправова діяльність щодо політичних питань.* Певні Держави обмежують участь духовенства в діяльності, яка відкрита для інших громадян, такої як зайняття політичних чи інших Державних посад. Такі закони часто відображають конкретний історичний розвиток у країнах та повинні уважно аналізуватися.

Ф. ЗАКОНИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ РЕЄСТРАЦІЮ РЕЛІГІЙНИХ/ВІРОСПОВІДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1. *Реєстрація релігійних/віросповідних організацій.* Закони щодо релігійних об'єднань, що регламентують набуття статусу юридичної особи за допомогою реєстрації, об'єднання та інших подібних дій є особливо важливими для релігійних організацій.⁴⁴ Нижче перераховані деякі з проблемних сфер, які необхідно розглянути:

- Реєстрація релігійних організацій не повинна бути обов'язковою *per se*, хоча доцільно вимагати реєстрацію для цілей отримання статусу юридичної особи та подібних переваг;

⁴⁴ Дивіться Семінар 2001 року «Свобода релігії та віри в країнах регіону ОБСЄ: досягнення в законодавстві та практиці» (http://www.osce.org/documents/odihr/2001/06/1523_en.pdf) та Семінар Комісара Ради Європи з прав людини стосовно державно-церковних стосунків у світлі реалізації права на свободу релігії ([http://www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents/CommDH\(2001\)15_E.asp](http://www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents/CommDH(2001)15_E.asp)).

- Особи та групи повинні мати право практикувати свою релігію вільно без реєстрації, якщо вони так бажають;

- Високі вимоги щодо мінімальної кількості членів не можуть бути дозволені в якості критерію отримання статусу юридичної особи;

- Не є належним вимагати довге існування в Державі до дозволу на реєстрацію;

- Інші надзвичайно складні обмеження чи затримки у часі до отримання статусу юридичної особи повинні піддаватися сумнівам;

- Положення, що надають широкі межі державного розсуду в наданні дозволів, не повинні бути дозволені; офіційний розсуд у обмеженні релігійної свободи, що виникає в наслідок нечітких положень чи іншого, повинен бути ретельно обмежений;

- Не повинне дозволятися втручання у внутрішні релігійні справи шляхом розгляду по суті духовних структур, встановлення бюрократичного розгляду чи обмежень щодо релігійних призначень та інші подібні дії (дивіться розділ II. D вище);

- Положення, що мають зворотну силу чи які не надають захисту законним інтересам (наприклад, вимога перереєстрації релігійних утворень згідно нових критеріїв) можуть бути оскаржені;

- Адекватні перехідні правила повинні встановлюватись в той час, коли вводяться нові правила;

- Відповідно до принципів автономії, Держава не повинна вирішувати, що будь-яка конкретна релігійна група повинна підкорятися іншій релігійній групі чи що релігії повинні бути структуровані за ієрархічним зразком (зареєстровані релігійні організації не повинні мати право вето щодо реєстрації будь-якого іншого релігійного утворення).

2. *Привілеї та переваги релігійних/віросповідних організацій.* У загальному, з поваги до цінностей свободи релігії чи віри, закони, що регламентують доступ до статусу юридичної особи повинні структуруватися так, щоб забезпечувати свободу релігії чи віри; щонайменше, доступ до базових прав юридичної особи – наприклад, відкриття банківського рахунку, оренда чи набуття власності для місця богослужінь або для інших релігійних питань, укладати договори та мати право бути позивачами та відповідачами в суді – повинні бути доступними без надзвичайних складнощів. У багатьох правових системах є додаткові правові питання, що мають суттєвий вплив на релігійне життя, яке часто пов'язане з набуттям статусу юридичної особи – наприклад, отримання землі для використання чи інших державних дозволів; запрошення іноземних релігійних лідерів, робітників та волонтерів у країну; організація візитів та служб у лікарнях, тюрмах та армії; право на створення навчальних інституцій (чи то

для освіти дітей чи для навчання духовенства); право на заснування благодійних організацій релігійного характеру; і так далі. У багатьох країнах набір фінансових переваг для певного типу релігійних організацій може бути від звільнення від оподаткування до прямих субсидій. У загальному, просте надання будь-яких згаданих переваг чи привілеїв не порушує права на свободу релігії чи віри. Проте, необхідно звернути увагу, щоб забезпечити застосування недискримінаційних норм.

3. *Положення про ліквідацію.* Релігійні організації повинні бути заохочені передбачати, що станеться у випадку добровільної чи примусової ліквідації статусу юридичної особи організації. Добровільна ліквідація повинна бути дозволена. Положення щодо ліквідації повинні бути погоджені з положеннями про реєстрацію в частині попередніх умов для отримання статусу та подальшої діяльності юридичної особи, а також повинні бути максимально однаковими. Необхідно звернути увагу на уникнення нечітких положень, які допускають дискримінаційне поводження з непопулярними групами.

Г. ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ (ГРОМАДСЬКА БЕЗПЕКА, ЗДОРОВ'Я Й ТАК ДАЛІ)

Міжнародні документи з прав людини та Конституції Держав типово передбачають не тільки право на свободу релігії чи віри, вони також установлюють обставини, за яких Держава може законно обмежити вираження цих прав. Внутрішні права на свободу совісті та віри ніколи не можуть бути обмежені державою (дивіться Розділ II.В.1). Тому, Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ), наприклад, містить «положення про обмеження» вираження (сповідання) релігії, що «передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для захисту громадського порядку, здоров'я чи моралі та прав і свобод інших» (ЄКПЛ, стаття 9.2). Обмеження зазначені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права вимагають, щоб вони «були передбачені законом та були необхідними для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі та основних прав і свобод інших» (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, стаття 18.3).

Стандартний міжнародний аналіз, який може дуже залежати від країни та статусу ратифікації міжнародних документів складається з трьох головних питань. Перше, чи передбачені обмеження законом, тобто чи достатньо ясно повідомлено про те, що заборонено, а що ні? Друге, чи сутність змісту обмежень зазначена в положенні про обмеження? (Зазначте, що «національна безпека» не є допустимою підставою для обмеження згідно статей 9.2 ЄКПЛ та 16.3 Міжнародного пакту про громадянські

та політичні права). Третє, чи пропорційні обмеження до того інтересу, якому вони служать?⁴⁵ Закони мають відповідати цим трьом вимогам. Європейський Суд з прав людини та Комітет ООН з прав людини, у Загальному коментарі № 22 останнього, зазначають, що обмеження повинні бути чітко викладені.

Стаття 4(2) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що Держави не можуть зробити жодного відступу та застереження від права на свободу релігії чи віри, в тому числі у період надзвичайного стану. В цій ситуації праву на свободу релігії чи віри надається вищий пріоритет, ніж праву на свободу вираження поглядів чи праву на об'єднання. Це не означає, що інші інтереси Держави ніколи не можуть переважати свободу релігії чи віри. Але це означає, що навіть протягом часу надзвичайного стану це основне право може бути обмежено тільки на підставі відповідного обмежувального положення закону.

Дослідник повинен визначити, які положення про обмеження застосовуються відповідно до міжнародних договорів, зобов'язань ОБСЄ, конституцій Держав та законів. Закони Держави повинні оцінюватися на предмет внутрішньої відповідності один одному: чи проект обмежень не співпадає з Конституцією Держави, чи закони держави відповідають міжнародним зобов'язанням?⁴⁶

Н. «ІНОЗЕМНІ» ПИТАННЯ

1. *Візи.* Держава має повноваження встановлювати правила стосовно в'їзду в її країну іноземців. Це, як правило, пов'язано з видачею різних типів віз. У країн можуть бути законні підстави не допускати певних осіб на свою територію. Якщо особи, які притримуються певної релігії підпадають під нейтральні критерії (такі як ризики безпеки чи ймовірна кримінальна поведінка), вони законно можуть бути не допущені в країну. Проте, якщо Держава створює чисто релігійні категорії для недопуску, це може не співпадати з вимогою релігійного нейтралітету Держави. Більше того, оскільки такі обмеження можуть створити труднощі для конкретної релігійної громади знайти працівників для своєї організації, так як вони ба-

⁴⁵ Основну ідею концепції пропорційності іноді показують графічно як метафору, коли молотом розбивають вже розколотий горіх. Не має сумніву, що даний засіб досягне цілі розбити шкарлупу, проте неминуча ціна цього у вигляді знищеної серцевини також зрозуміла.

⁴⁶ Щодо міжнародних зобов'язань, дивіться особливо Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 18.3), Загальні коментарі № 22 (§ 8), Декларацію про ліквідацію усіх форм нетерпимості (стаття 1.3), Віденський заключний акт (Принципи 17 та 25), Московський заключний акт (§ 28.6), Європейську Конвенцію про захист прав людини (стаття 9.2) та рішення Європейського суду з прав людини.

жають, такі обмеження можуть насправді розцінюватися як втручання у внутрішні релігійні справи. Тому, візові правила, що конкретно спрямовані на виключення за релігійними ознаками, особливо за дискримінаційними релігійними ознаками, повинні бути уважно розглянуті.

2. *Перерахування коштів.* Як і з візами, Держави мають різні законні підстави для регулювання перерахунку різних типів коштів. Проте, положення, що дискримінують релігійні групи або на релігійних підставах не повинні бути дозволені.

I. ПРОЗЕЛІТИЗМ/МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Прозелітизм та місіонерська діяльність – це чутливе питання в багатьох країнах. Насамперед важливо пам'ятати, що, по своїй суті, право виражати свої погляди, переконання та віру може бути життєво необхідним виміром людського існування і право так робити складається з права на свободу релігії чи віри й також з права на свободу вираження поглядів. Проте, в певний момент, право займатися релігійним переконанням перетинає лінію і стає насильницьким. Важливо оцінити цю лінію шляхом надання широкого захисту права на свободу релігії та вираження поглядів. Тому, зараз це добре визначено, що традиційний прозелітизм від дверей-до-дверей захищений (хоча право особи відмовитися від того, щоб вона стала об'єктом прозелітизму також захищене).⁴⁷ З іншої сторони, використовувати владні повноваження щодо когось в армії чи в робочій ситуації було визнано неналежним.⁴⁸ Якщо законодавство передбачає обмеження для місіонерської роботи, обмеження можуть бути виправдані лише тоді, коли вони включають насильство чи поведінку, чи їх функціональний еквівалент у формі обману, що буде визнаний таким, не зважаючи на задіяні релігійні вірування.

J. ФІНАНСУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ (ВІРОСПОВІДНИХ ГРУП)/ ЗАГАЛЬНА ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Багато питань виникає щодо фінансування релігійних та віросповідних організацій. Серед них найбільш важливими є:

1. *Допустимість прийняття пожертв та можливість звертатися за фінансуванням.* Існують різноманітні Державні практики стосовно дозволів приймати пожертви та звертатися за фінансуванням. Деякі Держави надають широкий об'єм для пошуку коштів, у той час коли інші ретельно обмежують об'єми, які можуть бути отримані та способи, якими фінансу-

⁴⁷ Справа Коккінакіс проти Греції (Європейський суд з прав людини, 1993).

⁴⁸ Справа Ларіссіс проти Греції (Європейський суд з прав людини, 1996).

вання шукається. Принципові міжнародні керівні принципи пропонують, що, хоча Держава може встановлювати певні обмеження, найбільш бажаний підхід дозволити організаціям звертатися за фінансуванням за умови, що вони не порушують інших важливих державних підходів. Закони повинні передбачати недискримінаційний підхід.

2. *Звільнення від оподаткування.* Дуже поширено, хоча це не є універсальним, що Держава надає податкові переваги неприбутковим організаціям. Переваги, як правило, бувають двох типів: перший – прямі переваги, такі як звільнення від сплати податку на прибуток та на власність; і другий – непрямі переваги, що дозволяють жертвувателям отримувати знижку в оподаткуванні за їхній внесок. Існує незначне міжнародне регулювання цих питань, проте у будь-якому разі повинні застосовуватися недискримінаційні норми.

3. *Система оподаткування для отримання коштів.* Деякі Держави дозволяють релігіям отримувати фінансування за допомогою Державної системи оподаткування. Наприклад, зареєстрована релігійна організація може мати договір з Державою щодо того, що вона оподатковує учасників релігії та перераховує кошти організації. Дві проблеми, що часом виникають у такій системі наступні: перша – чи такі домовленості дискримінаційні по відношенню до деяких релігійних та віросповідних груп; і друга – чи особи, які не бажають, щоб держава забирала податки від них до релігії, до якої вони належать, мають право відмовитися від цього. У той час, коли міжнародне право не забороняє такої системи *per se*, вважається, що особи повинні мати право відмовитися від такого оподаткування (хоча така відмова може призвести до втрати членства в релігії).

4. *Державне фінансування.* Багато Держав надають як пряме так і непряме фінансування релігійним та віросповідним організаціям. На додаток до непрямих (але дуже реальних) переваг, що постають з податкових пільг та зменшення ставки оподаткування, працюють різні системи фінансування, включаючи: виплата зарплат (чи надання соціальних пільг) духовенству; субсидії релігійним школам; дозвіл організаціям використовувати будівлі, що знаходяться в державній власності для зустрічей; та надання власності релігійним організаціям. У багатьох випадках, схеми державного фінансування прямо пов'язані з історичними подіями (такими як повернення Державою раніше незаконно конфіскованої власності) та будь-які оцінки повинні вважати на ці складні фактичні питання.

К. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ТЮРЕМ, ВІЙСЬКА, ЛІКАРЕНЬ, ТА ІНШИХ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Існує декілька питань, пов'язаних з державними інституціями, включаючи в'язниці, збройні сили та державні лікарні. На додаток до питання

про доступ духовенства в такі інституції для того, щоб проводити пасторську роботу (дивіться Розділ Е.ІІ вище) та до права роботодавців (дивіться Розділи D.ІІ та III.H), існують питання щодо права на релігійне вираження людей, які знаходяться в цих інституціях. Очікується, що правила, які визначають права релігійного вираження, звичайно, залежать від природи інституції.

Для практичних цілей більшість релігійних систем високо поважають рішення тюремної адміністрації та військових офіцерів щодо громадської безпеки та ефективності. Проте, Держави стають надзвичайно чутливими до прав ув'язнених та солдатів, мати релігійно дозволену їжу, коли це реально. Деякі обмежені свободи часто надаються для носіння певних типів релігійно вмотивованого одягу, за умови, що це не суперечить дисципліні в тюрмі чи ефективності в армії. Також, мало би сенс дозволити, коли це можливо, доступ до релігійних книг та духовних порад. У кінці-кінців, обмеження потрібно встановлювати тільки після належного «аналізу обмежень» з розумінням резонних можливостей підвищених інтересів Державної безпеки. Стосовно Державних лікарень, де питання безпеки менш важливі, Держава повинна відповідно бути більш гнучкою та чутливою щодо таких питань, як релігійно вмотивована їжа та одяг.

I. ВИНЯТКИ ІЗ ЗАГАЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ

Є багато обставин, коли особи та групи, з питань переконань, відчувають важкість чи моральне протиріччя до виконання законів, які стосуються всіх. Деякі люди мають релігійно вмотивовані зауваги до споживання певних типів їжі, а інші наполягають на носінні певного одягу. Для деяких військова служба суперечить глибоким релігійним переконанням. Певні дні тижня та певні календарні дні мають важливе релігійне значення, що вимагає виконання певних ритуалів або віруючі не повинні працювати. Більшість сучасних демократій приймає таку практику для популярної більшості і висловлюють повагу до вірувань меншин.

Закони, що регулюють можливі винятки із законів загального застосування є у двох основних формах. Перші існують у формі загальних конституційних положень чи документів з прав людини, які взагалі захищають право на релігію та віру та передбачають, що винятки повинні застосовуватися, коли задіяні питання совісті. Друга форма є набагато специфічною та надає винятки на певні дії, такі як положення закону, що звільняють свідомих відмовників від військової служби (як правило з вимогою нести альтернативну службу). Важливо, щоб закони, які впливають на релігію та віру, склалися таким чином, щоб вони несли загальні керівні принципи конституційних норм та стандартів з прав людини. Такі

особливі законні винятки повинні складатися та застосовуватися таким чином, щоб вони були чесними до тих, хто має підстави для свідомої відмови, але без неналежного тягаря на тих, хто не має таких підстав для відмови.

З багатьох питань, що можуть спричинити питання з приводу винятків із законів загального застосування, деякі з найбільш частих є наступними:

- *Свідомо відмова від військової служби.* Хоча не існує жодного контролюючого міжнародного стандарту з цього питання, ясна тенденція в більшості демократичних країн є дозволяти тим, у кого є серйозні моральні чи релігійні заперечення військової служби виконувати альтернативну (невійськову) службу. У будь-якому випадку закони Держави не повинні бути неналежно каральними для тих, хто не може служити в армії з причин совісті;⁴⁹

- *Їжа.* Є певні типи їжі, які заборонені багатьма релігійними та етичними традиціями, включаючи взагалі м'ясо, свинину, м'ясо, що приготоване не у відповідності з ритуальними практиками та алкоголь. У дусі сприяння толерантності, Держава може заохочувати інституції, що надають їжу – особливо школи, лікарні, тюрми та армію – пропонувати їжу на вибір для осіб з релігійними чи моральними вимогами;

- *Дні релігійної активності.* Є два типи днів, коли виникає питання винятків, по-перше, це дні тижня, що мають релігійне значення (наприклад, для молитов у п'ятницю, недільне чи суботнє богослужіння) і, по-друге, календарні дні, які мають релігійне значення (такі як Різдво, Йом Кіппур, Рамадан). Наскільки можливо, закони Держави повинні відображати дух толерантності та поваги до релігійних вірувань;

- *Медичні.* Певні релігійні та віросповідні громади відкидають один або більше аспектів медичних процедур, що є загальноприйнятими. Певні Держави дозволяють дорослим приймати рішення чи робити певні процедури, хоча Держава, як правило, вимагає щоб певні медичні процедури виконувалися над дітьми незалежно від рішення батьків. У тій мірі, в якій Держава вирішує йти проти волі батьків у тих ситуаціях, що визнані нагальною потребою, і Держава має законне право так вчиняти, незважаючи на це, закони повинні бути складені таким чином, щоби поважати тих, чий відмови від медичних процедур моральні, навіть якщо закон не гарантує винятку;

- *Інші.* На додаток до питань, які були зазначені в інших місцях, інші сфери, у яких може виникнути питання відмови стосуються прий-

⁴⁹ Рекомендація № 8 (1987) щодо відмови від проходження обов'язкової військової служби з релігійних мотивів, що була прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 9 квітня 1987 року на 406-й зустрічі представників міністрів, <http://cm.coe.int/E/Public/1987/1987r8.htm>; Резолюція Комісії з прав людини 1998/77; Резолюція Комісії з прав людини 2002/45.

яття клятви для виконання функцій присяжних. До можливої міри, держава повинна спробувати надати резонні альтернативи, які не обтяжують ні тих, у кого свідомі вірування, ані широкий загал.

ІІІ. ІНШІ ПИТАННЯ, ЩО МОЖУТЬ ВИНИКНУТИ В РІЗНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТАХ

Питання визначені вище найбільш імовірно виникнуть в загальних законах, які регулюють релігійну та віросповідну діяльність. Нижче зазначені питання, які можуть виникнути в залежності від контексту та типу законодавства, що збираються запровадити.

А. КРИМІНАЛЬНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО/ПОКАРАННЯ

Певні Держави встановлюють суттєві покарання (значні штрафи чи ув'язнення) за порушення законів, пов'язаних з релігією та віросповідною діяльністю. Хоча незначні штрафи за незначні порушення адміністративних норм можуть бути належними, не є доцільним карати за простий адміністративний проступок так, ніби це порушення кримінального законодавства чи робити його надто каральними адміністративними покараннями. Серйозне покарання за незначні реєстраційні помилки, наприклад, можуть поставити серйозне запитання чи не порушені права релігії чи віросповідання прихованим посиланням на кримінальний закон. У той час, коли серйозні покарання можуть бути доцільними, коли закон забороняє діяльність, яка є типовою частиною традиційного кримінального кодексу (така як заборона вбивства, розбою чи нанесення тілесних ушкоджень чи крадіжка), вони видаються дуже недоцільними, коли мова йде про просте порушення адміністративної процедури. Таким чином, наприклад, мабуть буде доцільним (хоча можливо непотрібним) ввести в дію закон, який конкретно заборонить фізичний напад на священнослужителів чи заборонить використовувати статус релігійних об'єднань для приховування кримінального підприємства. Проте, ймовірно, це буде неналежним, увести кримінальне покарання за просту неспроможність зареєструвати релігійне об'єднання. Закони, які включають важкі для виконання вимоги і в той же час передбачають кримінальне покарання за відсутність реєстрації, є особливо підозрілими.

В. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА/ТЕРОРИЗМ

У той час, коли закони держави стосовно національної безпеки та релігійного тероризму можуть бути дуже доречними, важливо, щоб такі

закони не використовувалися проти релігійних організацій, які не займаються нічим об'єктивно кримінальним чи насильницьким. Закони проти тероризму не повинні використовуватися як підстава для обмеження законної релігійної діяльності.

С. ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ/ЗОНУВАННЯ

Закони, що стосуються будівництва, ремонту чи використання майна з релігійною метою, ймовірно, взаємодіють зі складними законами стосовно землі, власності, та історичних пам'яток. Для державних чиновників це є поширеною практикою (на національному, федеральному чи місцевому рівнях) використовувати такі закони для обмеження релігійних спільнот у використанні релігійних споруд. Виправдання для обмежень можуть виглядати нейтральними (такі як регулювання потоку вуличного руху, гармонія з іншими будинками чи діяльностями, або запобігання шуму) проте вибірково застосовуються з дискримінаційною метою проти небажаних релігійних груп. Важливо, щоб такі закони уклалися нейтрально та застосовувалися нейтрально і щоб вони виконувалися із законною метою.

Д. СПОРИ ЩОДО РЕЛІГІЙНОГО МАЙНА

Існує два класичних види спорів щодо релігійного майна. Перший, коли власність релігійного майна є предметом спору в результаті того, що держава відібрала майно та передала його іншій групі чи особі. Це було особливо проблематично в багатьох справах у колишніх комуністичних країнах. Інший приклад, це коли суперечка всередині релігійної спільноти приводить до того, що одна чи більше груп сперечаються за право власності. Обидва типи суперечок, також як і інші пов'язані питання, часто включають теологічні та історичні питання. Такі суперечки можуть бути дуже складними ти вимагати знань не тільки в правовій сфері стосовно власності, але також технічних питань фактажу та доктрини. У тій мірі, у якій закони регулюють цю сферу, важливо, щоб вони були укладені та застосовувалися так нейтрально, як це тільки можливо й без надання неналежних переваг бажаним групам.

Е. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Держава має різноманітні підходи до допустимої ролі релігійних та віросповідних організацій у політичній діяльності. Вони можуть варіюватися від заборони релігійно-політичних партій до запобігання участі релі-

гійних груп у політичній діяльності шляхом позбавлення неприбуткового статусу. В той час, коли такі питання можуть бути достатньо складними і, хоча прийняття різноманітних таких законів є допустимим, вони повинні не бути укладені таким чином, щоб забороняти законну релігійну діяльність чи накладати несправедливі обмеження на віруючих.⁵⁰

Г. СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Сімейне законодавство часто взаємопов'язане з питаннями релігії чи віри. Серед найбільш частих питань – одруження та опіка над дитиною. Щодо укладення шлюбу закони відрізняються в питанні зв'язку «релігійного» шлюбу та «державного» шлюбу. (Питання права священнослужителів вчиняти дійсний шлюб, визнаний державою, обговорюється вище в Розділі П.Е.) Хоча допускаються різні варіанти (такі, як вимога офіційного затвердження державою цивільного шлюбу перед релігійним), не повинні впроваджуватися закони, що обмежують релігійні чи віросповідні організації в проведенні релігійної церемонії на додаток до будь-яких інших нейтральних вимог, накладених урядом (таких як досягнення особами шлюбного віку та відсутність шлюбу з іншою особою на момент укладення нового). Питання, що пов'язані зі шлюбом та будуть, ймовірно, виникати в майбутньому, будуть стосуватися державних обмежень заздалегідь домовлених шлюбів та заборони полігамних шлюбів, які можуть бути дозволені в певних релігійних доктринах. Питання опіки над дитиною може підняти релігійне питання, якщо батьки з різних релігій і кожен бажає виховувати дитину у своїй власній вірі.⁵¹ В той час, коли закони можуть не передбачати напряму таких питань вони, ймовірно, виникнуть в суперечці щодо опіки. Закони повинні бути переглянуті щодо їхньої нейтральності та вони повинні забезпечувати, щоб інтереси дитини захищалися нейтральним чином, який не передбачає перевагу однієї релігії над іншою.

⁵⁰ Основною справою в Європейському суді з прав людини є справа Рефакх Партізі проти Туреччини (2003), в якій турецький суд розпустив найбільшу політичну партію Туреччини з-за звинувачень у підтримці ісламського фундаменталізму, включно з захистом впровадження Права Шаріату в Туреччині. Європейський суд постановив, що хоча «політична партія натхненна моральними цінностями, що продиктовані релігією, не може бути такою, що, насправді, є шкідливою для фундаментальних принципів демократії» (§ 100), але відповідно для Держави є можливим розпустити політичну партію, якщо виясниться, що партія перейшла межу у боротьбі за політичну владу (§ 108) і якщо деякі з її пропозицій спрямовані проти конституційного порядку Держави (§§ 59-60, 67 та 93) або фундаментальних демократичних принципів (§ 98).

⁵¹ Дивіться, наприклад, справу Хоффман проти Австрії (Європейський суд з прав людини, 1993).

Існує декілька інших питань, що можуть постати, коли релігійні доктрини конфліктують із законами Держави. Наприклад, державні закони щодо спадкування можуть конфліктувати з релігійними законами стосовно права одного з подружжя успадкувати майно померлого з подружжя. Або певні держави обмежують можливість пар однієї релігії всиновлювати дітей інших релігій, або обмежують членів певних релігій всиновлювати дітей взагалі з причин ймовірної небезпеки релігії. Ісламські закони типово полегшують чоловікам можливість розлучитися, аніж це дозволено державним законом. У таких випадках закони Держави повинні перевірятися щодо нейтральності та визначатися, чи обмеження права сповідувати (виражати) релігію є пропорційним до законних інтересів держави.

Г. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Три принципові питання, які виникають щодо ЗМІ, це – власність, доступ та приниження чи пропагування ворожнечі інших релігійних спільнот. Міжнародні стандарти типово не специфікують питання ЗМІ. Тому загальні принципи рівності та недискримінації є основними вказівками. Релігійні та віросповідні групи не повинні бути особливо позбавлені права володіти чи оперувати засобом масової інформації. Хоча держави можуть мати відмінні та часто конфліктуючі правила щодо наклепу, розпалювання ворожнечі чи приниженню релігійних чи віросповідних груп, закони повинні трактувати всіх рівними та не дискримінувати.

Н. ПРАЦЯ

Три принципових питання стосовно зв'язку між працею (практикою найму) та релігійними чи віросповідними групами включають найм та інші кадрові питання в, по перше, релігійних чи віросповідних групах, по друге, приватних підприємствах та, по третє, на державній службі. В тій мірі, в якій держава забороняє дискримінацію на основі віри чи релігії, релігійні та віросповідні організації, ймовірно, будуть прагнути виключень із цих недискримінаційних законів для того, щоб вони могли наймати та утримувати людей, чиї симпатії відповідають інтересам об'єднання. Існує розмаїття юридичних підходів. Що стосується приватних (нерелігійних підприємств) типовим стандартом буде заборонити дискримінацію в такому питанні як найм. Роботодавці можуть мати право обмежувати певні прояви вірування. Держави не повинні дискримінувати в кадрових питаннях, хоча певні Держави забороняють чиновникам носити знаки релігійної приналежності.

I. КЛАДОВИЩА

Держави мають різні практики щодо зв'язку релігії та кладовищ. У певних випадках Держава повністю контролює кладовища, а в інших великий об'єм відповідальності покладено на релігійні інституції. Хоча немає чітких правил, які б регламентували цей предмет, Держава повинна уникати дискримінації серед релігійних груп та дозволяти за достатніх підстав (в основному громадського здоров'я) право проявляти релігію та вірування в цій фазі людського існування.

IV. ЗМІСТ ТЕКСТУ, ЩО НАДАЄТЬСЯ УРЯДУ ЧИ ПАРЛАМЕНТУ

Кожен розгляд проекту закону повинен пристосовуватися до особливих вимог країни, яка звернулася за порадою. Проте, як загальне правило, наступні тематичні організації пропонують порядок, у якому письмові висновки повинні, звичайно, з'являтися.

1. Надайте стверджувальну заяву щодо важливості відповідності з міжнародними стандартами й, якщо це підходить, зобов'язаннями ОБСЄ. Має бути надана коротка довідка щодо міжнародних стандартів.

2. Визначте підстави для виникнення цього проекту закону. Важливо, щоб дослідники розуміли зауваження уряду чи Держави, яка подала проект закону. Дуже важливо показати, що зауваження були повністю зрозумілі та оцінені.

3. Опишіть інформацію, яка була зібрана та створює специфічні для цієї держави фактичну та юридичну базу для рекомендацій. Звіт повинен вказати (якщо це підходить) осіб та груп, з якими проводилися консультації в державі, включаючи державних чиновників, парламентарів, неурядові організації, релігійних діячів та інших. Звіт повинен ясно зазначати, що була зроблена серйозна та уважна спроба зібрати інформацію та що різноманітні джерела були опитані.

4. Усі пов'язані закони повинні бути визначені. Репортер повинен показати обізнаність з конституцією, законами, кодексами та указами. У тій мірі, у якій судові рішення підходять, вони повинні бути теж встановлені.

5. Повинні бути визначені контролюючі міжнародні інструменти, відповідні зобов'язання ОБСЄ, а також ратифіковані міжнародні інструменти.

6. Установіть позитивні риси проекту закону. У тій мірі, наскільки вони присутні, на них необхідно наголосити.

7. Визначте «нейтральні» положення. Це допоможе прояснити мету дослідження.

СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

8. Визначте проблемні місця. Імовірно, що це буде центральною частиною аналізу та найдовшою частиною. Це можна зробити чи за допомогою обговорення принципових питань, які є проблемними чи наданням аналізу частина за частиною. Аналіз повинен бути ясным, не спірним, та конструктивним. Принциповою метою є надання пропозицій, які допоможуть чиновникам зрозуміти альтернативи та оцінити міжнародні стандарти. Важливо пам'ятати, що дослідники не пропонують альтернативну мову закону, вони коментують проект без пропозиції певних формулювань.

9. Проект повинен закінчуватися вираженням вдячності до тих, хто буде приймати участь у такому розгляді та пропозиції продовження співпраці та підтримки.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВНИХ СВОБОД⁵²

(РИМ, 4.XI.1950)

(Витяги)

Стаття 6. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

1. Кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Судове рішення оголошується прилюдно, але преса і відвідувачі можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини з метою збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси малолітніх чи захисту конфіденційності особистого життя сторін або у разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках привселюдність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинною доти, поки її вину не буде доведено згідно з законом.

3. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має якнайменш такі права:

а) бути негайно і детально поінформованою зрозумілою для неї мовою про характер і причину обвинувачення проти неї;

б) мати достатньо часу й можливостей для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на свій власний вибір або, якщо вона не має коштів для оплати правової допомоги захисника, одержувати таку допомогу безкоштовно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

⁵² Набула чинності в Україні з 17 липня 1997 року.

д) допитувати свідків, що свідчать проти неї, або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків з її сторони на тих самих умовах, що і свідків, які свідчать проти неї;

е) отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє і не розмовляє мовою, яка використовується у суді.

Стаття 9. СВОБОДА ДУМКИ, СОВІСТІ І РЕЛІГІЇ

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособове, так і разом з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я і моралі або для захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 11. СВОБОДА МИРНИХ ЗБОРІВ І АСОЦІАЦІЇ

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Стаття 14. ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Стаття 15.

ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

1. Під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, який загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити заходів, які не відповідають її зобов'язанням за цією Конвенцією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням за міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, за винятком випадків смерті внаслідок законного застосування сили, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про всі вжиті нею заходи і про причини їхнього вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про те, коли такі заходи були припинені і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються.

Стаття 17.

ЗАБОРАНА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких із тих прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції.

Стаття 18.

ОБМЕЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ НА ПРАВА

Обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо згаданих прав і свобод, можуть застосовуватися тільки з тією метою, з якою вони передбачені.

ПРОТОКОЛ № 12⁵³

до Конвенції про захист прав людини та основних свобод
(ETS № 177)

(Витяг)

Рим, 4 листопада 2000 року

Держави-члени Ради Європи, що підписали цей Протокол, беручи до уваги основний принцип, у відповідності до якого всі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист законом;

сповнені рішучості вжити подальших заходів по забезпеченню рівності всіх людей шляхом колективного здійснення загальної заборони дискримінації на підставі Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (іменованої нижче «Конвенція»);

підтверджуючи, що принцип недискримінації не перешкоджає державам-учасникам вживати заходів для забезпечення повної й ефективної рівності за умови існування об'єктивної й розумної обґрунтованості таких заходів, **погодилися** на наступне:

Стаття 1.

ЗАГАЛЬНА ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ

1. Користування будь-яким правом, що визнане законом, повинне бути забезпечене без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до національних меншин, майнового положення, народження або будь-якої іншої обставини.

2. Ніхто не може бути дискримінований з боку будь-якої публічної влади за ознаками, наведеними в пункті 1 цієї статті.

⁵³ Протокол № 12 набув чинності з 1 квітня 2005 року. Україна підписала Протокол № 12 4 листопада 2000 року, проте до сих пір не ратифікувала його. В Україні міжнародні угоди набувають чинності з моменту ратифікації.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1178 (1992)⁵⁴

ЩОДО СЕКТ ТА НОВИХ РЕЛІГІЙНИХ РУХІВ

1. Асамблея стурбована щодо певних проблем пов'язаних з діяльністю сект та нових релігійних рухів.

2. Її застерігали різні об'єднання та родини, які вважають, що їм зашкодила діяльність сект.

3. Вона прийняла запрошення, надане Раді Європи Європейським Парламентом у звіті Котрелла, розглянути це питання.

4. Вона попросила країни-учасниці вказати яка є їх практика та які правові проблеми виникають в цій сфері.

5. Вона вважає, що свобода совісті та релігії гарантована Статтею 9 Європейської конвенції з прав людини робить більшість законодавства щодо сект небажаним, оскільки таке законодавство може значним чином суперечити цьому фундаментальному праву та зашкодити традиційним релігіям.

6. Вона вважає, однак, що освітні і законодавчі та інші заходи повинні бути прийняті у відповідь на проблеми підняті деякими видами діяльності сект чи нових релігійних рухів.

7. З цією метою, Асамблея рекомендує Комітету Міністрів закликати всі країни-учасники прийняти наступні заходи:

⁵⁴ Дебати Асамблеї 5 лютого 1992 року (23 скликання) (дивись Док. 6535 звіт Комітету з правових питань та прав людини, доповідач: пан Джон Хант; та Док. 6546, думка Комітету Культури та освіти, доповідач: пан де Пуйг.

Текст прийнято Асамблеєю 5 лютого 1992 року (23 скликання). Перекладено з англійської Я.Гордісвичем.

СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

i. базова навчальна програма повинна включати об'єктивну фактичну інформацію стосовно традиційних релігій та їх основних видів, стосовно принципів сучасної релігії та стосовно етики й особистих та соціальних прав;

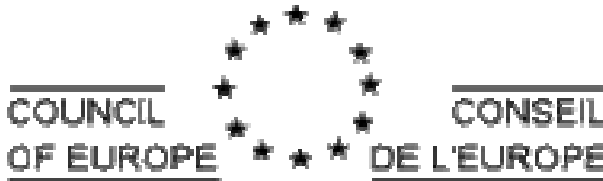
ii. крім того, інформація подібного характеру й, особливо, щодо суті та діяльності сект та нових релігійних рухів повинна бути також поширена серед широкого загалу;

iii. необхідно розглянути впровадження законодавства, якщо таке ще не існує, яке надає статус юридичної особи всім сектам та новим релігійним рухам, які були зареєстровані разом з усіма відгалуженнями основної секти;

iv. захищати меншини та запобігати насильним викраденням та перевезенням за кордон, країни-учасники, які ще не зробили цього, повинні ратифікувати Європейську Конвенцію щодо визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та відновлення опіки над дітьми (1980), та прийняти законодавство, необхідне для її впровадження;

v. необхідно більш серйозно застосовувати законодавство стосовно захисту дітей. Крім цього, ті хто належать до сект, повинні бути повідомлені, що вони мають право їх залишити.

vi. Особи, які працюють на секти, повинні бути зареєстровані в соціальній службі та мати гарантоване соціальне забезпечення, і таке положення про соціальне забезпечення повинно також бути доступне для тих, хто вирішує залишити секту.

**Assemblée parlementaire
Parliamentary Assembly**

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1202 (1993)

**«ПРО РЕЛІГІЙНУ ТЕРПИМІСТЬ
У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ»**

1. Асамблея вже ухвалила кілька документів про ці питання й згадує, зокрема, рекомендацію 963 (1983) «Про культурні та освітні засоби зменшення насильства», резолюцію 885 (1987) «Про внесок євреїв до європейської культури», рекомендацію 1086 (1988) «Про становище церкви і свободу релігії в Східній Європі», рекомендацію 1162 (1991) «Про внесок ісламської цивілізації до європейської культури» та рекомендацію 1178 (1992) «Про секти й нові релігійні рухи».

2. Слід також звернути увагу на слухання, присвячені проблемі релігійної терпимості, організовані Комітетом з питань культури та освіти в Єрусалимі 17–18 березня 1992 року, і колоквиум на честь 500-річчя прибуття єврейських біженців до Туреччини, що відбувся 17 вересня 1992 року в Стамбулі.

3. Релігія збагачує стосунки особи із самою собою та її Богом, а також з навколишнім світом і суспільством, у якому вона живе.

4. Мобільність у Європі й міграційні рухи в Європу завжди створювали умови для співіснування різних поглядів на світ, релігійних вірувань, а також концепцій існування.

5. Таке співіснування різних релігійних вірувань може сприяти не тільки ще більшому взаєморозумінню й збагаченню, але й посилити тенденції до сепаратизму й фундаменталізму.

6. Західна Європа розробила модель світської демократії, у рамках якої теоретично можливе існування різних релігійних вірувань. Але історія свідчить, що така терпимість може бути лише за умови існування релігійного уряду (наприклад, араби в Іспанії та Оттоманська імперія).

7. Викликають стурбованість нові випадки ксенофобії, расизму та релігійної нетерпимості в багатьох країнах.

8. Релігія нерідко загострює або її використовують для загострення міжнародних і соціальних конфліктів, а також конфліктів з національними меншинами.

9. Сьогодні в Європі існує глибока криза цінностей (або скоріше їхній брак). Справжнє ринкове суспільство виявилось нездатним, як і комунізм, забезпечити кожному добробут і соціальну відповідальність. Але відхід до релігії як альтернатива має відповідати принципам демократії й прав людини.

10. У контексті нинішніх і майбутніх соціальних тенденцій та зростаючого тиску з боку мультикультурних громад проблемі сприяння релігійній терпимості все ще не приділяють відповідної уваги.

11. У кожній з трьох головних монотеїстичних релігій можна знайти основу для терпимості та взаємоповаги між людьми різних вірувань або невіруючими. Кожна людська істота розглядається як творіння єдиного Бога і як така заслуговує на рівну гідність і рівні права, незалежно від своїх переконань.

12. Питання терпимості між релігіями слід розвивати далі. Треба заохочувати три монотеїстичні релігії, щоб вони приділяли більше уваги тим основним моральним цінностям, які є подібними й терпимими за суттю.

13. Європейська історія свідчить, що співіснування іудаїстської, християнської та ісламської культур, коли воно ґрунтувалося на взаємній повазі й терпимості, сприяло процвітанню націй.

14. Треба ще раз підтвердити універсальну важливість свободи релігії, закріплену в статті 18 Загальної декларації прав людини й гарантовану статтею 9 Європейської конвенції з прав людини. Ця свобода ґрунтується на людській гідності, а її реалізація передбачає утвердження вільного й демократичного суспільства.

15. Світська держава не повинна нав'язувати своїм громадянам жодних релігійних зобов'язань. Вона має також сприяти повазі до всіх визнаних релігійних громад і полегшувати їхні стосунки із суспільством у цілому.

16. Асамблея рекомендує Комітетові міністрів закликати всі уряди держав-членів, Європейське співтовариство, а також уповноважені органи влади та організації:

у справі законодавчих гарантій та їх моніторингу

i) гарантувати свободу релігії, свободу совісті і свободу віросповідання, що стосуються, зокрема, прав, зазначених у пункті 10 Рекомендації Парламентської асамблеї 1086 (1988);

ii) бути гнучкими у справі узгодження різних релігійних практик (наприклад, в одязі, їжі та дотриманні святих днів);

у царині освіти і обміну

iii) забезпечити, щоб вивчення релігій і етики стало частиною навчальних програм загальноосвітніх шкіл; для досягнення кращого й глибшого розуміння різних релігій працювати над тим, щоб їх відображення було диференційованим і розважливим у шкільних підручниках (включаючи підручники з історії), а також у процесі викладання в класі;

iv) підкреслювати, що знання власної релігії або етичних принципів є передумовою справжньої терпимості та що це може служити також гарантією від байдужості й забобонів;

v) з метою збору основних матеріалів, документів і коментарів для викладання в школі організувати конференцію, присвячену шкільним підручникам з історії релігії, яка об'єднає представницькі групи богословів, істориків і філософів;

vi) зробити так, щоб ідеї та діяльність осіб – представників різних релігійних вірувань – можна було б представити молоді як приклад релігійної терпимості на практиці;

vii) у рамках існуючої програми обмінів для учнів середніх шкіл, студентів вищих навчальних закладів та іншої молоді сприяти зустрічам і обговоренням з поінформованими представниками різних вірувань;

viii) сприяти міжрелігійним зустрічам і організаціям, які працюють заради кращого взаєморозуміння між релігіями та, відповідно, задля миру й поваги прав людини;

ix) передбачити забезпечення однакових умов для релігійних шкіл усіх визнаних релігій;

у сфері інформації й «підвищення обізнаності»

x) забезпечити, щоб основні релігійні документи й відповідна література були перекладені та стали доступними для публічних бібліотек;

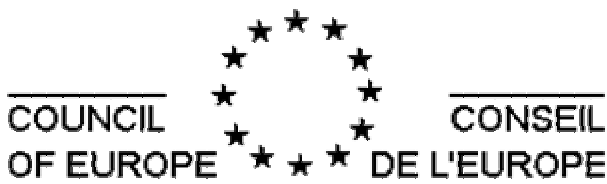
xi) започаткувати культурні проекти з питань релігії в контексті програм сприяння культурі;

у царині досліджень

xii) сприяти розвитку мережі дослідницьких установ у Європі, які:

СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

- збирають, аналізують і оцінюють літературу з питань релігійної терпимості;
- забезпечують інформаційне обслуговування та добрий підбір такої літератури;
- організовують семінари і наукові конференції з питань релігійної терпимості;
- виступають у ролі компетентного й авторитетного джерела публічної інформації;
- xiii) стимулювати академічну роботу в університетах Європи (семінари, курси для ліценціатів, докторські дисертації) з питань релігійної терпимості.

**Assemblée parlementaire
Parliamentary Assembly**

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1412 (1999)55

«ПРО НЕЗАКОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ СЕКТ»

(Витяг з Офіційної Газети Ради Європи – липень 1999)

1. Асамблея нагадує про свою Рекомендацію 1178 (1992) року щодо сект та нових релігійних рухів у якій вона зазначила, що більшість законодавства щодо сект була б небажаною з причин того, що таке законодавство могло в значній мірі суперечити свободі совісті та релігії гарантованій Статтею 9 Європейської Конвенції з прав людини й також зашкодити традиційним релігіям.

2. Асамблея підтверджує свою відданість свободі совісті та релігії. Вона визнає релігійний плюралізм як природний наслідок свободи релігії. Вона вважає, що нейтральність держави та рівний захист перед законом є основоположним захистом від будь-якої форми дискримінації і тому закликає державні органи утриматись від кроків оснований на висновках щодо цінностей вірувань.

3. У Рекомендації 1178 (1992) просто рекомендується, щоб Комітет Міністрів прийняв кроки по інформуванню та просвіті молодих людей та

⁵⁵ Дебати Асамблеї 22 червня 1999 (18 скликання) (дивись Док. 8373, звіт Комітету з правових питань та прав людини, доповідач: пан Нестейс, Док. 8379; думка Комітету з соціальних, сімейних питань та справ здоров'я, доповідач пан Хег'ю; Док. 8383, Комітет з культури та освіти, доповідач: пан Пуїг).

Текст прийнято Асамблеєю 22 червня 1999 (18 скликання). Перекладено з англійської Я.Гордієвичем.

широкого загалу та вимагається, щоб статус юридичної особи надавався всім сектам та новим релігійним рухам, які були зареєстровані.

4. З часу прийняття тієї рекомендації, трапився ряд серйозних інцидентів, які змусили Асамблею ще раз вивчити це явище.

5. Асамблея прийшла до висновку, що непотрібно визначати, що є сектою і вирішувати релігія це чи ні. Проте, є певна стурбованість щодо груп, які вважаються сектами будь-якого релігійного, езотеричного чи духовного характеру, і це потрібно прийняти до уваги.

6. З іншого боку, вона приймає точку зору, що важливо забезпечити, щоб діяльність цих груп будь-вони релігійного, езотеричного чи духовного характеру, знаходилася у відповідності з принципами наших демократичних суспільств, і особливо, з положеннями Статті 9 Європейської Конвенції з прав людини і також була законною.

7. Дуже важливо мати інформацію, яка заслуговує на довіру щодо цих груп, яка не походить лише із самих сект і не з об'єднань створених захищати жертв сект та поширювати цю інформацію серед широкого загалу, щоб ті, кого це стосується мали можливість прокоментувати об'єктивність такої інформації.

8. Асамблея наголошує на потребі включати конкретну інформацію щодо історії та філософії важливих шкіл думки та релігії в навчальну програму, особливо для підлітків.

9. Асамблея надає великого значення захисту найбільш вразливих осіб, особливо, дітей членів релігійних, езотеричних та духовних груп у випадку неналежного поведіння, згвалтування, ігнорування, навіювання за допомогою промивання мізків та неприйняття до школи, що робить неможливим для соціальних служб здійснювати нагляд.

10. Тому Асамблея закликає уряди країн-учасників:

i. при необхідності, створювати чи підтримувати незалежні національні чи регіональні інформаційні центри щодо груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру;

ii. включати інформацію щодо історії та філософії важливих шкіл думки та релігії до загальної шкільної програми;

iii. застосовувати звичайні процедури передбачені кримінальним та цивільним правом проти незаконної практики, яка здійснюється від імені груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру;

iv. забезпечити, щоб законодавство щодо зобов'язання прийняття дітей до школи суворо застосовувалося і щоб відповідні органи влади втручалися у випадку його невиконання;

v. у випадку необхідності сприяти створенню неурядових організацій жертв чи родичів жертв релігійних, езотеричних чи духовних груп, особливо, у країнах Центральної та Східної Європи;

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1412

vi. заохочувати підхід релігійних груп, що спрямований на розуміння, толеранцію, діалог та розв'язання конфліктів;

vii. прийняти чіткі міри проти будь-яких дій, які є дискримінаційними чи які перетворюють у маргіналів групи релігійних чи духовних меншин.

11. Крім цього, Асамблея рекомендує Комітету Міністрів:

i. у разі необхідності забезпечувати конкретні дії для заснування інформаційних центрів щодо груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру в країнах Центральної та Східної Європи у своїх програмах допомоги цим країнам;

ii. заснувати європейську обсерваторію груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру для того, щоб полегшити обмін інформацією для національних центрів.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ⁵⁶

(Витяг)

СТАТТЯ 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію чи віру і свободу сповідувати свою релігію чи віру як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

⁵⁶ Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року прийняла і проголосила Загальну декларацію прав людини. (Док.ООН/PES/217 А)

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА⁵⁷

(Витяги)

СТАТТЯ 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію чи віру на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та віру як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію чи віру на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію чи віру підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

СТАТТЯ 20

(...)

2. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

⁵⁷ Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73 р.

СТАТТЯ 26

Усі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону.

У цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

СТАТТЯ 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

КОМІТЕТ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ ЗАГАЛЬНІ КОМЕНТАРІ СТАТТІ 18 МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА (1993)⁵⁸

1.

Право на свободу думки, совісті та релігії (що включає свободу дотримуватися віри) у статті 18 (1) є далекоглядним та надзвичайно змістовним: воно включає свободу думки в усіх сферах, особисті переконання та прихильність до релігії чи віри, незалежно від того чи вони сповідуються самостійно чи разом з іншими. Комітет звертає увагу Держав-учасниць на той факт, що свобода думки та свобода совісті однаково захищені зі свободою релігії чи віри. Фундаментальний характер цих свобод також відображається й у положенні статті 4 (2) Пакту, яким визначено, що недотримання цього положення неможливе навіть у час введення надзвичайного стану.

2.

Стаття 18 захищає теїстичні, атеїстичні та неатеїстичні переконання, так само як і право не сповідувати жодної релігії чи віри. Терміни «віра» (англ. *belief*, примітка перекладача) та «релігія» повинні широко тлумачитися. Стаття 18 не обмежена у своєму застосуванні до традиційних релігій чи релігій та вірувань з інституційними характеристиками або практиками аналогічними до таких традиційних релігій. Тому Комітет із стурбованістю розглядає будь-які тенденції дискримінації будь-якої релігії чи віри з-за будь-яких обставин, включаючи факт, що вони є новоутвореними чи представляють релігійні меншини, які можуть бути суб'єктом ворожості домінуючої релігійної громади.

⁵⁸ UN doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4 (1993), reprinted in 15 Hum. RTs. L.J. 233 (1994). Для огляду дискусії щодо цих загальних рекомендацій див. B.G. Tahzib, Freedom of Religion or Belief: Ensuring Effective International Legal Protection 307-370 (1995). Також доцільно дивитися Загальні коментарі № 23 (50) статті 27 (UN doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, 1994). Перекладено з англійської В.Яворським.

3.

Стаття 18 розрізняє свободу думки, совісті, релігії чи вірування від свободи виражати чи сповідувати релігію чи віру. Не дозволено впроваджувати жодних можливих обмежень щодо свободи думки та совісті чи свободи мати або приймати релігію чи вірування за своїм вибором. Ці свободи захищені без жодних застережень, так само як і право кожного мати свої погляди в Статті 19 (1). У відповідності до Статтей 18 (2) та 17 ніхто не може бути примушений розкривати свої думки або належність до релігії чи віри.

4.

Свобода сповідувати релігію чи вірування може бути реалізована «як самостійно, так і спільно з іншими приватно чи публічно». Свобода сповідувати релігію чи вірування через молитви, ритуали, практику та повчання становить широке поле можливих дій. Концепція молитви поширюється на ритуальні та церемоніальні дії, що спрямовані на пряме сповідання вірування, так само як і безліч практик інтегрованих до таких дій включно з будівлями чи місцями для молитви, використання ритуальних доктрин й об'єктів, демонстрація символів та дотримання днів святкування й відпочинку. Дотримання та практика релігії чи вірування може включати не тільки церемоніальні дії, але й також звичаї щодо дотримання правил дієти, носіння характерного одягу чи закривання голови, участь у ритуалах пов'язаних з певними етапами життя, а також використання особливої мови, якою зазвичай розмовляють у цій групі. Крім того, практика та навчання релігії чи вірування включають дії, інтегровані у поведінку релігійних груп щодо вирішення основних питань, зокрема, окрім іншого, свободу вибору їхнього релігійного лідера, священика чи вчителя, свободу започатковувати семінари чи релігійні школи та свободу виготовляти й поширювати релігійні тексти чи публікації.

5.

Комітет зауважує, що свобода «мати чи приймати» релігію чи вірування зумовлює наявність свободи обирати релігію чи вірування, включно, між іншим, право змінювати одну релігію чи вірування на іншу або приймати атеїстичні погляди, так само як і право продовжувати притримуватися однієї релігії чи вірування. Стаття 18 (2) виключає примус, що може обмежити право мати чи приймати релігію чи вірування, включно з

використанням або застосуванням фізичної сили чи покаранням з метою примусити віруючих чи невіруючих прийняти їхні релігійні вірування та конгрегації, відректися від своєї релігії чи вірування або змінити їх. Політика та практика мають такий самий намір чи ефект коли, наприклад, обмежується доступ до освіти, медичної допомоги, працевлаштування чи прав, гарантованих Статтею 25 та іншими положеннями Пакту, що є також несумісними зі Статтею 18 (2). Такий самий захист гарантується й усім тим, хто має переконання нерелігійного характеру.

6.

Комітет вважає, що Стаття 18 (4) дозволяє проводити навчання в середніх державних школах на такі теми як загальна історія релігії та етика, якщо вони викладаються у нейтральний та об'єктивний спосіб. Свобода батьків чи законних опікунів забезпечити, щоби їхні діти отримали релігійну чи моральну освіту у відповідності до їхніх власних переконань, що впроваджена Статтею 18 (4), відноситься до гарантій свободи навчати релігії та віруванню, встановлених Статтею 18 (1). Комітет зауважує, що освіта в державній середній школі, що включає вивчення певної визначеної релігії чи вірування є несумісною зі Статтею 18 (4), оскільки її положення створені з метою застосування без дискримінаційних винятків та мають застосовуватися з урахуванням бажання батьків й опікунів.

7.

Відповідно до Статті 20 жодне сповідання релігії чи вірування не може включати пропаганду війни чи виправдання національної, расової чи релігійної ворожнечі, що становить підбурювання до дискримінації, війни чи насильства. Як вказано у Загальних Коментарях Комітету № 11 (19), Держави-учасниці мають обов'язок впровадити законодавство, що забороняє подібні дії.

8.

Стаття 18 (3) дозволяє обмеження свободи сповідувати релігію чи вірування тільки тоді, коли такі обмеження передбачені законом та є необхідними для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я та моралі або фундаментальних прав і свобод інших. Свобода від примусу мати чи приймати релігію чи вірування та свобода батьків й опікунів забезпечити релігійну та моральну освіту не може бути обмежена. При тлумаченні меж допустимого обмеження, Держави-учасниці повинні виходити з по-

треб захисту прав, гарантованих Пактом, включаючи право на рівноправність та недискримінацію незалежно від обставин деталізованих у Статтях 2, 3 та 26. Обмеження повинні бути встановлені законом та повинні застосовуватися в спосіб, що не спотворював би гарантії, визначені Статтею 18. Комітет відзначає, що частина 3 Статті 18 є чітко визначеною: не можуть встановлюватися обмеження на підставах, що тут не вказані, навіть якщо вони будуть дозволені як обмеження інших прав, захищених Пактом, наприклад, таких як захист національної безпеки.

Обмеження можуть бути застосовані виключно з тією метою, для якої вони були визначені, повинні прямо їй стосуватися та бути пропорційними до визначеної потреби, на яку вони були спрямовані. Обмеження не можуть впроваджуватися з метою дискримінації чи застосовуватися у дискримінаційний спосіб. Комітет зауважує, що концепція моралі походить від багатьох соціальних, філософських та релігійних традицій. Відповідно, обмеження свободи сповідувати релігію чи вірування з метою захисту моралі повинні базуватися на принципах, що не походять виключно з однієї традиції. Особи, які вже є суб'єктом певного законного примусу, наприклад, ув'язнення, продовжуватимуть реалізовувати своє право сповідувати свою релігію чи вірування в повному обсязі відповідно до природи кожного такого примусу.

Звіт Держав-учасниць повинен містити інформацію щодо повного обсягу та ефекту обмежень, встановлених відповідно до Статті 18 (3), як щодо норм права так і щодо їхнього застосування в конкретних ситуаціях.

9.

Той факт, що релігія є визнаною як державна релігія або коли вона встановлена як офіційна чи традиційна або коли її послідовники становлять більшість населення, не повинен призводити до погіршення реалізації жодних прав відповідно до Пакту, включно зі Статтями 18 та 27, так само як і дискримінації прихильників інших релігій чи невірних. Особливо певні обмеження є дискримінаційними щодо останніх, наприклад, заходи, що надають доступ до державної служби для членів домінуючої релігії або надають економічні привілеї для них або впроваджують спеціальні обмеження щодо практики їхньої релігії. Ці заходи суперечать забороні дискримінації на основі релігії чи вірувань та гарантуванню рівного захисту відповідно до Статті 26.

Заходи, що передбачає частина друга Статті 20 Пакту, визначають важливий самозахист від порушення прав релігійних меншин та інших релігійних груп при реалізації прав, гарантованих Статтями 18 та 27, а також проти прямих насильницьких дій та прямого переслідування цих груп. Комітет хоче бути поінформованим щодо заходів, ужитих Держав-

ЗАГАЛЬНІ КОМЕНТАРІ СТАТТІ 18 МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

вами-учасниками, стосовно захисту практики всіх релігій та вірувань від порушень і захисту їх послідовників від дискримінації. Також інформація щодо дотримання прав релігійних меншин відповідно до Статті 27 необхідна Комітету для оцінки в якому обсязі свобода думки, совісті, релігії та вірувань імплементована Державами-учасниками. Держави-учасники повинні також включити до свого звіту інформацію щодо практики покарання за богохульство, передбаченої її законодавством та судовою практикою.

10.

Якщо статус групи віруючих визначений як офіційна ідеологія в конституціях, статутах, деклараціях керуючих партій і т.п. або існує на практиці, це не повинно означати зменшення свобод відповідно до Статті 18 чи інших прав, закріплених Пактом, а також будь-якої дискримінації осіб, які не приймають офіційну ідеологію чи їй протистоять.

11.

Багато осіб заявляють про право відмовитися від проходження військової служби (добросовісна відмова) на підставі того, що таке право випливає з їхньої свободи відповідно до Статті 18. У відповідь на такі вимоги все більше країн мають у своєму законодавстві винятки, що дозволяють не проходити обов'язкову військову службу громадянам, які щиро дотримуються вимог релігії чи інших вірувань, якими заборонено служити в армії, та замінюють її альтернативною національною службою. Пакт чітко не визначає право відмовитися від проходження військової служби, але Комітет вважає, що таке право справді, походить зі Статті 18, оскільки обов'язок використовувати смертельну силу може серйозно конфліктувати зі свободою совісті та правом віросповідання чиеїсь релігії чи вірування. Якщо таке право визнане законом або на практиці, то не може існувати різниці у праві відмовитися від військової служби на підставі природи певного вірування. Більше того, не повинно бути жодної дискримінації тих, хто відмовився від військової служби, з-за того, що вони це зробили. Комітет рекомендує Державам-учасникам повідомляти про умови звільнення від проходження військової служби на підставі реалізації права відповідно до Статті 18, а також про зміст і тривалість альтернативної цивільної служби.

РЕЗОЛЮЦІЯ 36/55
ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН⁵⁹
ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ НЕТЕРПИМОСТІ
І ДИСКРИМІНАЦІЇ НА ОСНОВІ РЕЛІГІЇ ЧИ ВІРИ

25 листопада 1981 р.

Генеральна Асамблея,

беручи до уваги, що, відповідно до одного з основних принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, гідність й рівність притаманні кожній людині й що всі держави-члени зобов'язалися вживати спільні й самостійні заходи в співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй для сприяння й заохочення загальної поваги й дотримання прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови або релігії,

беручи до уваги, що в Загальній Декларації прав людини й у Міжнародних пактах про права людини проголошуються принципи недискримінації й рівності перед законом і право на свободу думки, совісті, релігії чи віри,

беручи до уваги, що ігнорування й порушення прав людини та основних свобод, зокрема права на свободу думки, совісті, релігії чи віри будь-якого роду, є прямо або побічно причиною війн і важких страждань людства, особливо коли вони служать засобом іноземного втручання у внутрішні справи інших держав і приводять до розпалювання ненависті між народами й державами,

беручи до уваги, що релігія чи віра є для кожного, хто їх дотримується, одним з основних елементів його розуміння життя й що свободу релігії чи віри варто повністю дотримувати й гарантувати,

вважаючи важливим сприяти розумінню, терпимості й повазі в питаннях свободи релігії й віри і домагатися недопущення використання релігії чи віри із метою, несумісних зі Статутом, іншими відповідними

⁵⁹ Прийнята без голосування.

Організація Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея. Офіційні звіти. Тридцять шоста сесія. – Доповнення N 51 (A/36/51). – С. 231-233.

Надруковано: «СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы», М., «Международные отношения», 1989 г.

РЕЗОЛЮЦІЯ 36/55 ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН

документами Організації Об'єднаних Націй та з цілями й принципами цієї Декларації,

будучи переконаною в тому, що свобода релігії чи віри повинна також сприяти досягненню цілей загального миру, соціальної справедливості й дружби між народами й ліквідації ідеологій і практики колоніалізму й расової дискримінації,

відзначаючи із задоволенням прийняття декількох і вступ у силу деяких конвенцій, під егідою Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ, про ліквідацію різних форм дискримінації,

будучи стурбованою проявами нетерпимості й наявністю дискримінації в питаннях релігії чи віри, що все ще спостерігаються в деяких районах світу,

сповнена рішучості прийняти всі необхідні заходи до якнайшвидшої ліквідації такої нетерпимості у всіх її формах і проявах та попереджати дискримінацію на основі релігії чи віри і боротися з нею,

проголошує цю Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії чи віри:

СТАТТЯ 1

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати релігію або переконання будь-якого роду за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію й виражати переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічним або приватним порядком, у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів і навчань.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що зменшує його свободу мати релігію чи віру за своїм вибором.

3. Свобода сповідувати релігію або виражати віру підлягає лише обмеженням, установленими законом і необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я й моралі, так само як й основних прав і свобод інших осіб.

СТАТТЯ 2

1. Ніхто не повинен піддаватися дискримінації на основі релігії чи віри із боку будь-якої держави, установи, групи осіб або окремих осіб.

2. У цілях цієї Декларації вираження «нетерпимість і дискримінація на основі релігії чи віри» означає будь-які відмінності, виключення, обмеження чи переваги, засновані на релігії або вірі, що мають на меті або є

наслідком знищення чи зменшення визнання, користування або здійснення на основі рівності прав людини та основних свобод.

СТАТТЯ 3

Дискримінація на основі релігії чи віри є образою гідності людської особистості й запереченням принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і засуджується як порушення прав людини та основних свобод, проголошених у Загальній Декларації прав людини й докладно викладених у Міжнародних пактах про права людини, і як перешкода для дружніх і мирних відносин між державами.

СТАТТЯ 4

1. Усі держави повинні вживати ефективних заходів для попередження й ліквідації дискримінації на основі релігії чи віри у визнанні, здійсненні й реалізації прав людини та основних свобод у всіх сферах громадянського, економічного, політичного, соціального й культурного життя.

2. Усі держави прикладають усі зусилля для прийняття або скасування законодавства, коли це необхідно, для заборони будь-якої подібної дискримінації, а також для прийняття всіх відповідних заходів щодо боротьби проти нетерпимості на основі релігії або інших переконань у даній сфері.

СТАТТЯ 5

1. Батьки або, у відповідних випадках, законні опікуни дитини мають право визначати спосіб життя в рамках сім'ї у відповідності зі своєю релігією чи вірою, а також виходячи з морального виховання, яке, на їхню думку, повинна отримати дитина.

2. Кожна дитина має право на доступ до освіти в сфері релігії чи віри відповідно до бажань її батьків або, у відповідних випадках, законних опікунів і не може бути примушена до навчання в сфері релігії чи віри у супереч бажанням її батьків або законних опікунів, причому керівним принципом є інтереси дитини.

3. Дитина захищається від будь-якої форми дискримінації на основі релігії чи віри. Вона повинна виховуватися в дусі розуміння, терпимості, дружби між народами, миру й загального братерства, поваги до свободи релігії чи віри інших людей, а також з повним усвідомленням того, що її енергія й здібності повинні бути присвячені служінню благу інших людей.

4. Якщо дитина не перебуває на піклуванні своїх батьків чи законних опікунів, то приймаються належним чином до уваги воля, що виражається

РЕЗОЛЮЦІЯ 36/55 ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН

нею, або будь-які прояви її волі в питаннях релігії чи віри, причому керівним принципом є інтереси дитини.

5. Практика релігії чи віри, у яких виховується дитина, не повинна наносити шкоди ні її фізичному чи розумовому здоров'ю, ні її повному розвитку, з дотриманням пункту 3 статті 1 цієї Декларації.

СТАТТЯ 6

У відповідності до статті 1 цієї Декларації й з дотриманням положень пункту 3 статті 1 право на свободу думки, совісті, релігії чи віри включає, зокрема, свободи, що впливають з цього:

а) відправляти культу або збиратися у зв'язку з релігією чи переконаннями та створювати й утримувати місця для цих цілей;

б) створювати й утримувати відповідні благодійні або гуманітарні установи;

в) виробляти, набувати й використовувати у відповідному обсязі необхідні предмети й матеріали, пов'язані з релігійними обрядами або звичаями чи переконаннями;

г) писати, випускати й поширювати відповідні публікації в цих сферах;

д) вести викладання з питань релігії або переконань у місцях, що підходять для цієї мети;

е) просити й отримувати від окремих осіб й організацій добровільні фінансові й інші пожертви;

ж) готувати, призначати, обирати або призначати по праву спадкування відповідних керівників відповідно до потреб і норм тієї або іншої релігії чи віри;

з) дотримуватись днів відпочинку й відзначати свята та відправляти обряди відповідно до приписів релігії чи віри;

и) установлювати й підтримувати зв'язки з окремими особами й громадами в сфері релігії чи віри на національному й міжнародному рівнях.

СТАТТЯ 7

Права та свободи, проголошені в цій Декларації, надаються в національному законодавстві таким чином, щоб кожна людина могла користуватися такими правами та свободами на практиці.

СТАТТЯ 8

Ніщо в цій Декларації не повинне бути витлумаченим для обмеження або відходу від будь-якого права, як воно визначено в Загальній Декларації прав людини й у Міжнародних пактах про права людини.

РЕЗОЛЮЦІЯ 47/135
ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН
«ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ПРАВА ОСІБ, ЩО НАЛЕЖАТЬ
ДО НАЦІОНАЛЬНИХ АБО ЕТНІЧНИХ, РЕЛІГІЙНИХ
ТА МОВНИХ МЕНШИН»

18 грудня 1992 року

Генеральна Асамблея,

знову підтверджуючи, що однією з основних цілей Організації Об'єднаних Націй, як проголошено в Статуті, є заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод усіх, без розрізнення раси, статі, мови або релігії,

знову підтверджуючи віру в основні права людини, гідність та цінність людської особистості, рівноправ'я чоловіків та жінок та рівність великих і малих націй, намагаючись сприяти реалізації принципів, що містяться в Статуті, Загальна декларація прав людини, Конвенція про запобігання геноцидові та покарання за нього, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті релігій або переконань, Конвенція про права дитини, а також інші відповідні міжнародні документи, які було прийнято на всесвітньому чи регіональному рівні, і міжнародні документи, укладені між окремими державами – членами Організації Об'єднаних Націй,

керуючись положеннями статті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, стосовно прав осіб, що належать до етнічних, релігійних та мовних меншин,

вважаючи, що заохочення та захист прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, сприяють політичній та соціальній стабільності держав, в яких вони проживають,

підкреслюючи, що постійне заохочення та здійснення прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, як невід'ємна частина розвитку суспільства взагалі і в демократичних рамках на ґрунті верховенства закону сприяло б зміцненню дружби та співпраці між народами та державами,

вважаючи, що Організація Об'єднаних Націй покликана грати важливу роль у захисті меншин,

беручи до уваги роботу, виконану на сьогодні в рамках Організації Об'єднаних Націй, зокрема Комісією з прав людини, Підкомісією із запобігання дискримінації та захисту меншин та органами, створеними на виконання Міжнародних пактів про права людини та інших відповідних міжнародних документів в галузі прав людини, на заохочення та захист прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин,

враховуючи значну роботу, виконану міжурядовими та урядовими організаціями для захисту меншин, а також для заохочення та захисту прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин,

визнаючи необхідність забезпечення ще ефективнішого втілення у життя міжнародних документів з прав людини стосовно прав осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин,

проголошує цю Декларацію про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин:

СТАТТЯ 1

1. Держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тої самобутності.

2. Держави вживають належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей.

СТАТТЯ 2

1. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (надалі називаються особами, що належать до меншин), мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

2. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті.

3. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тої меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству.

4. Особи, що належать до меншин, мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками.

СТАТТЯ 3

1. Особи, що належать до меншин, можуть здійснювати свої права, в тому числі права, викладені у цій Декларації, як індивідуально, так і спільно з іншими членами своєї групи без будь-якої дискримінації.

2. Використання або невикористання прав, викладених у цій Декларації, не призводить до яких би там не було негативних наслідків для становища будь-якої особи, що належить до меншини.

СТАТТЯ 4

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

2. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволять особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції та звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

3. Держави вживають відповідних заходів на те, щоб там, де це здійснимо, особи, що належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своїй рідній мові.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, що проживають на їхній території. Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

5. Держави розглядають питання про вжиття належних заходів для того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою брати участь у забезпеченні економічного прогресу та розвитку своєї країни.

СТАТТЯ 5

1. Національна політика та програми плануються та здійснюються за належного врахування законних інтересів осіб, що належать до меншин.

2. Програми співпраці та допомоги між державами плануються та здійснюються за належного врахування законних інтересів осіб, що належать до меншин.

СТАТТЯ 6

Державам слід співпрацювати у питаннях, що стосуються осіб, що належать до меншин, в тому числі в обміні інформацією та досвідом, з метою розвитку взаєморозуміння та довіри.

СТАТТЯ 7

Державам слід співпрацювати з метою заохочення поваги до прав, викладених у цій Декларації.

СТАТТЯ 8

1. Ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, що належать до меншин.

Зокрема, державам слід сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе у відповідності з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є.

2. Здійснення прав, викладених у цій Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загально визнаних прав людини та основних свобод.

3. Заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у цій Декларації, не вважаються *prima facie* суперечними з принципами рівності, що закріплені у Загальній декларації прав людини.

4. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, включаючи принципи поважання суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

СТАТТЯ 9

Спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй та інші організації сприяють повному здійсненню прав та принципів, викладених у цій Декларації, в рамках їхніх відповідних сфер компетенцій.

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ

Асоціація правозахисних громадських організацій була створена 1 квітня 2004 року і зареєстрована Міністерством юстиції України в червні 2004 року. Засновниками Спільки стали 15 правозахисних організацій України.

Метою створення та діяльності Асоціації є реалізація та захист прав людини і основних свобод через сприяння практичному виконанню гуманітарних статей Заключного акту Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) 1975 року, інших прийнятих на його розвиток міжнародних правових документів, а також усіх інших зобов'язань України у сфері прав людини та основних свобод.

Більше інформації доступно на сайті в Інтернеті: www.helsinki.org.ua
E-mail: office@helsinki.org.ua.

ЦЕНТР ПРАВОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ «СІМ»

Недержавна, неприбуткова, неполітична громадська організація. Зареєстрована 6 грудня 1999 року Львівським обласним управлінням юстиції.

Місія Центру – сприяння захисту прав і свобод та становлення верховенства права в Україні через науково-дослідницькі, просвітні, правозахисні та комунікативні програми.

Адреса для кореспонденції: 79000, м. Львів, Головноштамт, а/с 10666.

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

Харківська правозахисна група (ХПГ) була зареєстрована у листопаді 1992 р. у м. Харкові (Україна), хоча вона була відома як правозахисна група Харківського «Меморіалу» ще з 1988 р. Окремі члени групи брали участь у правозахисному русі 60-80-х років.

Контакти: Україна, 61002, м. Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4

Для листів: 61002, Харків-2, а/с 10430, Україна

Тел./факс (+38-057) 700 67 71

Ел. пошта: root@khpg.org

WEB: <http://www.khpg.org>

ЗМІСТ

Свобода совісті, релігії та віросповідання в Україні (ситуація станом на 2004 рік).....	3
Керівні принципи для аналізу законодавства стосовно релігії чи віри	36
Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (витяги)	61
Протокол № 12 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (витяг).....	64
Рекомендація парламентської Асамблеї Ради Європи 1178 (1992) щодо сект та нових релігійних рухів.....	65
Рекомендація парламентської Асамблеї Ради Європи 1202 (1993) «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві».....	67
Рекомендація парламентської Асамблеї Ради Європи 1412 (1999) «Про незаконну діяльність сект».....	71
Загальна Декларація прав людини (витяг, стаття 18)	74
Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права (витяги)	75
Загальні коментарі Комітету ООН з прав людини статті 18 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права (1993).....	77
Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії чи віри, Резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН.....	82
Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, Резолюція 47/135 Генеральна Асамблея ООН	86

Наукове видання

**СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ
В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ
СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД**

Відповідальний за випуск і редактор *Володимир Яворський*
Переклад правових документів *Ярослав Гордієвич, Володимир Яворський*
Дизайн обкладинки *Борис Захаров*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошніченко*

Підписано до друку 29.08.2005
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 5,17 Умов. фарб.-від. 5,6
Умов.- вид. арк. 5,7 Наклад 500 прим.

Українська Гельсінська спілка з прав людини
04071, Київ, вул. Олегівська 36, офіс 309
<http://www.helsinki.org.ua>

«Фоліо»
61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4
<http://www.khpg.org>
Для безкоштовного поширення